

SOK

MEI 2009

mededelingen

51

- 2 **Zonneberg – Slavante: aangesloten** – *Kevin Amendt*
- 22 **De Minderbroeders van Slavante** – *John Caris*
- 32 **Hebben onze mergelgroeven een plaats in de Europese mijnbouwgeschiedenis?**
Een kritische beschouwing van het artikel van Jacquo Silvertant in SOK-Mededelingen 47. – *Ed de Grood & Henk Blaauw*
- 42 **Une sinistre découverte dans la grotte de Caestert**
– *Wilfred Schoenmakers*

HET LANDGOED „ZONNEBERG”
MET INGANG NAARDE GROT MET MUSEUM

MOSASAURO

IN HET MUSEUM

HOOFD
 INGANG
 LANDGOED
 „ZONNEBERG”
 BIJ DEN HEER NIC WILLEMS
 ST PIETER BIJ MAASTRICHT
 DEN VREEMDELINGEN SUIJEN
 BEZOEK AAN ZUID-LIMBURG
 TEN ZEEERSTE
 AANBEVOLEN

OUDE GROT
 ST. PIETERSBERG
 ONDERAARDSCH
 MUSEUM

CHELONIA
HOFFMANI

IN HET MUSEUM

IN DE GROT

Zonneberg – Slavante: aangesloten

KEVIN AMENDT, GUIDO GEZELLESTRAAT 41, 6416 SW HEERLEN

AFBEELDING 1: *Ansichtkaart (1908) van de groeve Zonneberg als toeristische attractie. "Bij den heer Nic Willems St. Pieter bij Maastricht, den vreemdelingen bij een bezoek aan*

◀ *Zuid-Limburg ten zeerste aanbevolen"* (collectie Rob Heckers)

Inleiding

Dit artikel behandelt het ontstaan van de verbinding tussen het grote stelsel van de Sint Pietersberg met de gangen, ontgonnen vanuit de huidige ingang Zonneberg. Door het realiseren van deze verbinding ontstond er een concurrent voor de toeristische exploitatie van het museum (Slavante) van de 'Société des Amis de Sciences, Lettres et Arts'. Deze concurrentie leidde eerst tot conflicten en uiteindelijk tot samenwerking.

Tevens wordt in dit artikel de ontginning van de ingang Zonneberg en een aantal verschillende benamingen voor groevegedeelten beschreven.

Zonneberg

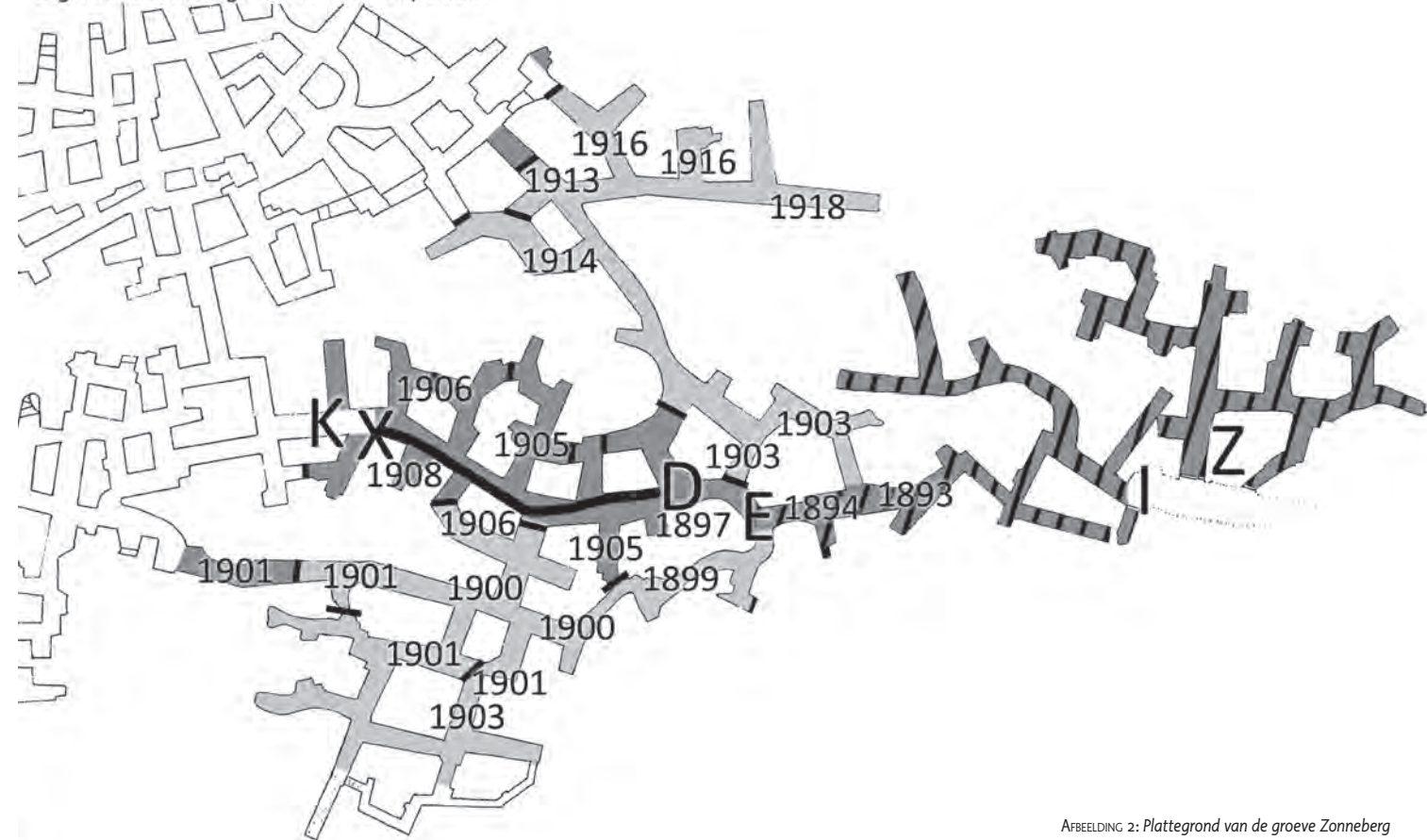
Het gebied dat tegenwoordig Zonneberg wordt genoemd bestaat in feite uit meerdere (delen van) groeven¹. Er zijn gedeelten, die oorspronkelijk behoorden tot of ontgonnen waren vanuit het gangenstelsel Slavante, het Noordelijk gangenstelsel, de groeve Zonneberg en latere uitbreidingen.

De ingangen van het gangenstelsel Slavante lagen in de helling van het Maasdal. Vanuit die ingangen breidde de groeve zich in eerste instantie uit onder het plateau van de Sint Pietersberg, in westelijke richting. Tevens werd de groeve geëxploiteerd in noordelijke richting. Men bereikte waarschijnlijk in het begin van de 16de eeuw de locatie van de zogenaamde ENCI-muren A en B. Het gebied dat, vanuit Slavante gezien, achter deze muren ligt wordt tegenwoordig de Zonneberg genoemd. Circa 1/3 van de gangen van de huidige Zonneberg werden dus ontgonnen vanuit Slavante, gedurende de 16de en 17de eeuw. Tijdens de ontginning stuitte men aan

Groeve Zonneberg

Kartering: Ir. D.C. van Schaik, 1942.

Digitale bewerking: Kevin Amendt, 2009.

AFBEELDING 2: Plattgrond van de groeve Zonneberg

het einde van de 16de eeuw op gangen van het Noordelijk gangenstelsel. Het gedeelte van de gangen, ontgonnen vanuit het Noordelijk gangenstelsel tot aan de instortingen, wordt nu ook Zonneberg genoemd.

Nadat in de 16de en 17de eeuw het grootste gedeelte van de Zonneberg, dus de gangen ontgonnen vanuit Slavante en Noord, reeds ontgonnen was, werd in de 18de en 19de eeuw in bepaalde gedeelten nog de resterende mergel in de vloeren ontgonnen en er werden hier en daar nieuwe gangen aangezet. Bij de ontginning van de nieuwe gangen maakten de blokbrekers veelal gebruik van de zogenaamde Kanner blokbreekmethode. Een voorbeeld is het gedeelte in de Zonneberg bij de Radiokamer. Een gang ontgonnen volgens de Kanner blokbreekmethode, die met betrekking tot dit artikel van belang is, wordt op de bijgevoegde plattegrond gemarkeerd met de letter K. Aan de hand van opschriften met jaartallen kan deze gang gedateerd worden als ontgonnen tussen 1878 en 1880. De rol van deze gang zal verderop duidelijk worden.

Een tijdsbeeld, de Zonneberg in de 19de eeuw

Aan het einde van de 19de eeuw kon men de huidige Zonneberg slechts betreden via (de ingangen van) het gangenstelsel Slavante en de ingang achter de kerk (ook wel schietbaaningang genoemd). De ontgonnen blokken konden alleen via deze ingangen naar buiten worden gebracht. De ingang van de Zonneberg werd pas aangelegd in het jaar 1880².

De (inmiddels ingestorte) ingang achter de kerk was ooit speciaal voor het uitrijden van blokken aangelegd. In een reisverslag uit de 19de eeuw genaamd 'Twee uren in de onderaardsche gangen' wordt een tocht beschreven door de Sint Pietersberg met de gids Eberhard. De tekst, oor-

spronkelijk in het Frans, vermeldt de ingang achter de kerk als volgt: *“Een tweede ingang ligt midden in 't veld, niet ver van de kerk van Sint-Pieter. Hij is zeer onbeduidend en alleen gemaakt om den uitvoer der karren, die men bezigt tot exploitatie der mergelblokken, te vergemakkelijken”*³.

In een reisverslag van L. Caumertin uit 1862 wordt dit bevestigd. In een gedeelte van zijn reis bewandelt hij de westzijde van de Maas, waarbij ook de Sint Pietersberg wordt bezocht. Caumertin bezoekt de gangen van de Sint Pietersberg met twee rondleidingen en schrijft, vertaald in het Nederlands, het volgende over de ingang achter de kerk: *“De meest gebruikte ingang is juist de onopvallendste; deze begint ergens midden in het open veld aan het eind van een holleweg. Deze officiële ingang is eigenlijk een oude uitgang, die gegraven werd ten behoeve van de ontginning. In het eerste stuk van de gang is het gewelf, dat tamelijk laag is, niet uitgehouden in de mergel zelf zoals elders, maar gebouwd van blokken steen die aan elkaar gemetseld zijn.”*⁴

Er zijn mij geen vermeldingen bekend, daterende uit de 19de eeuw, waarbij gesproken wordt over het uitrijden van blokken via de Slavante-ingangen. Naar mijn inziens werden gedurende de 19de eeuw alle blokken via de ingang achter de kerk naar buiten gereden, aangezien toentertijd de situatie in de hellingen bij de ingangen van Slavante niet geschikt was voor het naar buiten rijden van de blokken met paard en wagen. Van de ingangen van het gangenstelsel Slavante, gelegen ten zuiden van hoeve Lichtenberg tot aan het voormalige klooster Slavante, was de infrastructuur in de 19de eeuw hier niet meer aanwezig om de blokken de steile hellingen omlaag te transporteren.

Uit de reisverslagen blijkt dat in de 19de eeuw gebruik werd gemaakt van schachten om de ontgonnen blokken naar het daglicht te brengen

én zelfs om “de werklieden, die daar arbeiden, naar beneden” te laten. In de twee zojuist geciteerde 19de eeuwse reisverslagen wordt melding gemaakt van een in bedrijf zijnde blokschacht.

*“Om eens een denkbeeld te geven van de diepte, waar wij ons reeds bevinden, toont Eberhard ons den put, dat is gezegd, eene opening van twee meters doorsnede en 350 voet hoog, die op de bovenvlakte des Bergs uitkomt. Door dien mijnput hijscht men de blokken op en laat men de werklieden, die daar arbeiden, naar beneden. Het daglicht, dat men boven die opening gewaar wordt, maakt een wonderbaren indruk.”*⁵

6 *“[...] wanneer we bedenken tot welke diepte wij reeds zijn afgedaald! Om ons daarvan te overtuigen brengt de gids ons naar een gang waar men de uitgesneden blokken naar buiten bracht via een schacht die uitkomt op het plateau van de berg. De opening van de immense schacht boven ons hoofd lijkt een diameter te hebben van slechtst tien centimeter. “De arbeider die daar helemaal bovenin werkt”, vervolgt Janssens, “geeft u het idee in een lange smalle pijp te kijken”. Die gewaagde vergelijking werd de beste man natuurlijk ingegeven door de pijp waarvan ik op dat moment aan het genieten was.”*⁶

De vermelde schacht in de reisverslagen betreft de schacht in de Zonneberg bij de zogenaamde F-muren. Dit was namelijk de enige schacht die gebruikt werd als blokschacht.⁷ Het is mogelijk dat de schacht in de Zonneberg, bij de F-muren, in de tweede helft van de 19de eeuw werd gebruikt om de blokken naar boven te takelen, die werden ontgonnen in het gedeelte bij het Museum Zonneberg. De gangen bij het museum zijn namelijk 19de eeuwse gangen, ontgonnen met de Kanner blokbreekmethode. Het gebruik van de schacht bespaarde een lange tocht naar de ingang achter de kerk met de daarbij komende nadelige extra kosten.

De groeve Zonneberg

In 1880 werd aangevangen met de ontginning van een nieuwe groeve: de groeve Zonneberg.

In een krantenartikel (collectie John Caris), samengesteld door de Stichting Oud Sint Pieter, wordt de geschiedenis rondom groeve en hoeve Zonneberg beschreven. De gebruikte informatie uit dit krantenartikel is, telkens tussen quotes, letterlijk overgenomen en loopt als een leidraad door dit artikel.

“Jean Théodore Emmanuel Hubert Duchateau, tot dan toe pachter van Lichtenberg, bouwde de hoeve Zonneberg in 1875. De naam (Zonneberg) was niet nieuw. Volgens een notariële akte van 9 november 1628 verpachtte Jonker Frederik van Eynatten, heer tot Gerdingen, Nieuwstadt, Lichtenberg, enz. aan Bartel van Aust en zijn vrouw Mayken voor de tijd van negen jaren twee percelen bouwland gelegen onder Sonnenberch, genoemd naar de 16de eeuwse eigenaar.

*Duchateau bouwde op een perceel van 15 ha groot zijn hoeve op waarschijnlijk oude fundamenten. [...] Naast het boerenbedrijf exploiteerde Duchateau ook de mergelgroeve. De ingang Zonneberg bestond nog niet en de gewonnen mergel kon de berg alleen verlaten via de ingang van een aangrenzende groeve. Kort na 1877 werd hem door de eigenaar daarvan verboden van deze ingang gebruik te maken. Duchateau was gedwongen de exploitatie van de groeve stop te zetten. Op 17 september 1880 liet hij het gemeentebestuur echter weten, dat een eigen ingang tot zijn groeve weldra gereed zou zijn.”*⁸

Nadat Duchateau de werkfronten, gelegen onder zijn percelen, in de huidige Zonneberg niet meer kon bereiken, aangezien hij vanaf 1877 geen gebruik meer mocht maken van de ingang (waarschijnlijk de ingang achter de kerk), werd door Duchateau in 1880 de huidige Zonnebergingang

AFBEELDING 3: De ingang Zonneberg met de op het plateau gelegen hoeve. Knipsel uit 'De Prins' (1907) (collectie Kevin Amendt)

aangelegd om een verbinding tot stand te brengen met zijn werkfronten in het grote stelsel van de Sint Pietersberg.

Blijkbaar was het voor Duchateau geen optie om de blokken via andere wegen naar buiten te brengen, via bijvoorbeeld de schacht of de ingangen van Slavante. In 1880 werd gestart met het maken van een ingang tot zijn groeve, echter heeft het tot 1897 geduurd eer de verbinding van de ingang Zonneberg tot het grote gangenstelsel tot stand kwam. Duchateau, overleden in 1890, heeft dit niet meer mogen meemaken.

Op de plattegrond is de ingang van de Zonneberg gemarkeerd met de letter I. De van daaruit ontgonnen gangen zijn licht- en donkergrijfs gekleurd. Uit literatuuronderzoek en veldwerk is gebleken dat tot 1897 slechts een klein gedeelte was ontgonnen vanuit de Zonnebergingang. Er was 17 jaar na het aanzetten van de ingang niet méér ontgonnen dan het gearceerd gebied op de plattegrond. De jaartallen op de plattegrond geven telkens de oudst aangetroffen en voor de datering betrouwbare jaartallen aan. De meeste genoteerde jaartallen zijn aangebracht ter hoogte van het plafond door de blokbrekers. Deze opschriften geven een perfecte chronologische volgorde weer, zodat de vordering van de ontginningen door de jaren heen duidelijk wordt.

In de holle weg, die naar de ingang (letter I) voert, bevinden zich twee zijgingangen (letter Z). De zijgingangen zijn tegenwoordig met muren afgesloten en niet meer toegankelijk, doch behoren tot dezelfde ontginningen als de groeve Zonneberg. De precieze datering van dit gedeelte is mij niet bekend.

7

Gustaaf Maielle en Nicolaas Willems

“In 1890 overleed Duchateau en werd de hoeve Zonneberg verlaten. De familie betrok een boerderij aan de Bovenstraat in Kanne. Zonneberg kwam in bezit van Gustaaf Maielle, een Maastrichtse rentenier. Deze meldde op 3 november 1890 aan Gedeputeerde Staten van Limburg, dat hij eigenaar was geworden van de Sint-Pietersberggroef 2.”⁹

Het gebied, dat vanaf genoemde datum in bezit was van de heer Maielle, waartoe onder andere de Sint-Pietersberggroef nr. 2 en de hoeve Zonneberg behoorden, had een oppervlakte van 15 hectare. De Sint-Pietersberggroef nr. 2 is het huidige stelsel Zonneberg. De

AFBEELDING 4: Nicolaas Willems (bron: *De calepin III van Oud Sint Pieter*, blz. 26)

hoeve Zonneberg werd verpacht aan Nicolaas Willems. Uit een schrijven (17 november 1890) van Gustaaf Maielle aan Gedeputeerde Staten van Limburg blijkt dat hij een vergunning heeft gegeven, aan de op zijn pachthoeve wonende Nicolaas Willems, om de ontginning voort te zetten van de Sint

Pietersberggroef nr. 2. Ook wees hij hem aan als opzichter en beheerder.¹⁰

8

Nicolaas (Hubertus) Willems werd op 11 september 1858 geboren op de Kommel te Maastricht. Zijn vader was landbouwer en een van de vele stadsboeren van de Calvariestraat, Jekerstraat en omgeving, die de landerijen bewerkten buiten de Tongerse- en Brusselsepoort. Naast de activiteiten, die Willems uitvoerde vanaf 1890 als beheerder en opzichter van de groeve, was hij ook nog landbouwer en bestuurslid van de Boerenleenbank. Ook had hij zitting in de gemeenteraad van de tot 1 januari 1920 zelfstandige gemeente Sint-Pieter. De laatste jaren voor de annexatie door Maastricht was hij wethouder en vormde hij met de burgermeester Leon Ceulen en wethouder Arnold Jongen het dagelijks bestuur van de gemeente.¹¹

Het gearceerde gedeelte op de plattegrond

De op de plattegrond gearceerde gangen werden ontgonnen van 1880 tot 1897. Er werden tot 1897 geen gangen voorbij letter E gedreven. Tussen

AFBEELDING 5: Tot 1897 het laatste werkfront van de gang, locatie E op de plattegrond (foto Rob Heckers)

de letter E en D stootte men namelijk op slechte kwaliteit mergelsteen, waardoor de werkzaamheden in deze gang werden gestaakt. Het loonde niet om een gang door het slechte gesteente te drijven. Want met de verdere ontginning zou men zich namelijk begeven onder perceel nr. 691, het grondgebied van mevrouw L. Philips-Neven.¹² Het laatste werkfront van de gang, die op slechte kwaliteit mergelsteen stuitte, is nu nog duidelijk te herkennen (afb. 5).

Het was dus niet mogelijk, vanwege het tussenliggende perceel van mevrouw Philips, om de daarachterliggende eigendommen van Maielle voor verdere ontginning te bereiken. Nu was het bereiken van die eigendommen het oorspronkelijke doel waarom de ingang van de Zonneberg gemaakt werd.

De drijfgang

Op 9 maart 1897 gaf mevrouw Philips toestemming om een verbindingsgang te maken onder haar bijna 4 hectare groot perceel.¹³

“Mevrouw Philips-Neven verleende in maart 1897 toestemming om onder haar eigendommen een doorbraak te maken ten behoeve van de exploitatie van aangrenzende groeve van Maielle.”¹⁴

Nadat de toestemming werd gekregen om onder haar perceel een doorbraak of verbindingsgang te drijven, werd in 1897 door de slechte kwaliteit mergelsteen heen een gang gedreven tot op locatie van letter D. Het doel daarvan was dus om een verbindingsgang te maken naar het grote erachter liggende stelsel van de Sint Pietersberg. Men wist echter niet precies waar deze gangen zich bevonden. Om zo snel als mogelijk een verbinding tot stand te brengen ging men over tot het maken van een zogenaamde drijfgang. Er werd een manshoge gang gedreven ter hoogte van het huidige plafond, van circa 1 tot 1,5 meter breed. Door de gang zo klein mogelijk te maken vorderde men in een zo snel tempo.

Het verloop van de drijfgang (afb. 6 en 7) is goed waar te nemen op het

AFBEELDING 6 en 7: De drijfgang tekent zich duidelijk af op het plafond als smalle strook, links op het plafond. Aan het einde de gang ontgonnen met de Kanner blokbreekmethode, waar de doorbraak plaatsvond (foto's Rob Heckers)

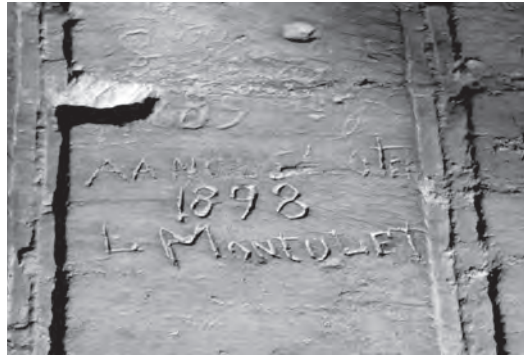
plafond (op de plattegrond ingetekend met een zwarte lijn). Met een kleine bocht ontstond een perfecte aansluiting met de gangen van het grote stelsel. De doorbraak vond precies plaats (letter X) op de gang ontgonnen met de Kannermethode (letter K).

Twee (voor de meeste berglopers onbekende) inscripties werden op de locatie van de doorbraak (letter X) aangebracht na het voltooiën van de verbinding tot het grote stelsel. De eerste inscriptie (afb. 8) werd aangebracht op de wand van de gang ontgonnen met de Kanner blokbreekmethode:

AANGESLOTEN

1898

L. MONTULET

AFBEELDING 8: De inscriptie 'aangesloten 1898 L. Montulet' op de wand van de gang, ontgonnen met de Kannerblokbreek methode

10 De tweede inscriptie (afb.9) werd aangebracht op de wand van de drijfging:

1897

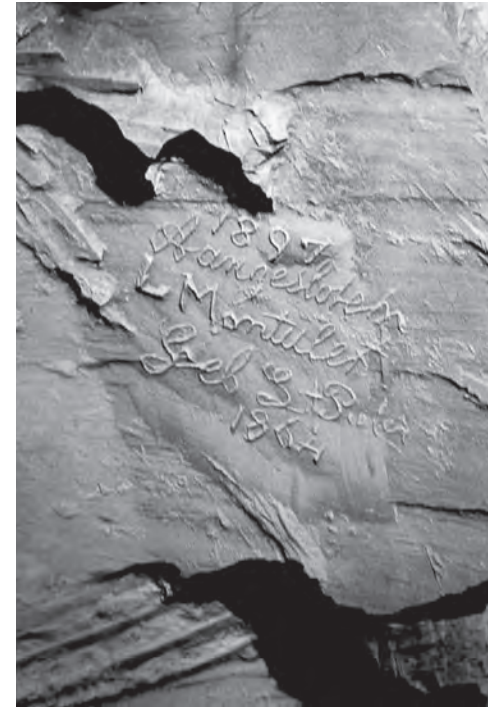
Aangesloten

L Montulet

Geb St Pieter

1864

In eerste instantie waren deze twee inscripties de enige datering in welk jaar de drijfging werd aangelegd. De informatie uit het krantenartikel bevestigt deze datering. In maart 1897 werd toestemming gegeven tot het maken van de doorbaak en in datzelfde jaar werd deze tot stand gebracht. Of één jaar later in 1898. Het blijft een raadsel, aangezien een van de twee opschriften het jaartal 1898 vermeldt. L. Montulet, geboren te Sint Pieter in het jaar 1864, heeft de gangen 'aangesloten' oftewel de

AFBEELDING 9: De inscriptie op de wand van de drijfging '1897 Aangesloten L. Montulet Geb St Pieter 1864' (foto's Rob Heckers)

verbinding tot stand gebracht. Montulet was een bekende gidsen- en blokbrekers familie.

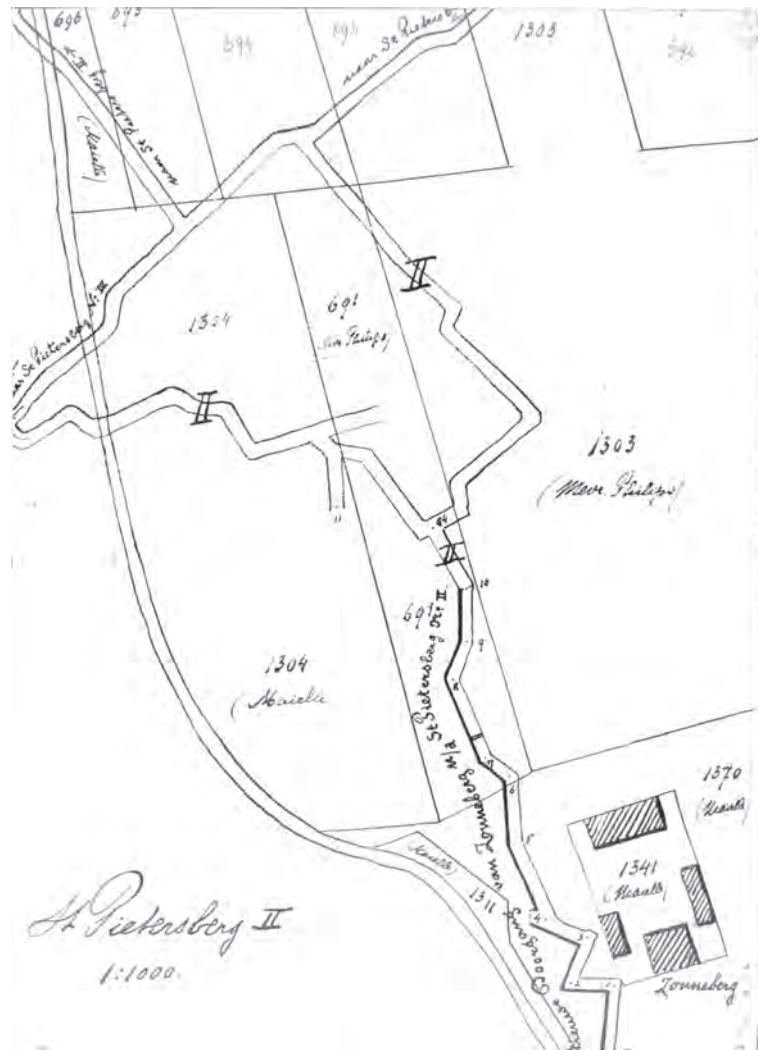
De plattegrond

John Caris trof in zijn collectie een plattegrond aan die perfect aansluit bij

dit artikel (afb. 10). De karteerder van de plattegrond is niet bekend, waarschijnlijk is deze afkomstig van de Ingenieur der Mijnen. De verbinding tussen de ingang Zonneberg en het grote stelsel bestond reeds tijdens de kartering, de plattegrond dateert dus zondermeer van na 1897.

De plattegrond geeft de hoeve Zonneberg weer met de omliggende percelen. Een gang, behorende tot de groeve Zonneberg en een aantal hoofdgangen van het grote stelsel, oftewel de gangen ontgonnen vanuit Slavante, daterende uit de 16de eeuw, zijn getekend. Deze laatste gangen zijn aangeduid met de Romeinse cijfer II. Het huidige gedeelte Zonneberg werd namelijk Sint Pietersberggroef II genoemd. Echter de gangen, die ontgonnen waren vanaf de ingang Zonneberg, behoorden niet tot de Sint Pietersberggroef II; op de plattegrond werd naast de verbindingsgang de tekst geplaatst '(19de eeuwse doorgang van Zonneberg m/a St pietersberg nr II'. Opvallend is dat de groeve Zonneberg niet als groeve wordt benoemd, maar slechts als verbindingsgang.

Op de plattegrond zijn een aantal meetpunten aangeduid, waarvan meetpunt 2 nog aanwezig is. De meetpunten t/m 10 zijn in latere tijden vernieuwd en de nummering werd een pilaar verplaatst. De gangen zijn vrij nauwkeurig ingemeten, ook de gang ontgonnen volgens de Kanner blokbreekmethode (letter K) is duidelijk te herkennen op de plaats van de doorbraak.

AFBEELDING 10: Plattegrond van de doorgang naar de Sint Pietersberggroef II.

Met dank aan John Caris

Het conflict

“Maar een jaar later (21 juni 1898¹⁵) liet mevrouw Philips bij deurwaardersexploot aan Willems weten, dat hij misbruik had gemaakt van de toestemming. Het werd hem verboden om nog langer van de doorgang onder haar eigendom gebruik te maken en daaronder blokken te breken.”¹⁶

Aangenomen kan worden dat tijdens bovenstaand conflict de smalle en manshoge drijfgang reeds was verbreed tot de huidige gangbreedte en uitgediept tot op het huidige vloerniveau. Opschriften daterende uit 1898 bevestigen dit. Er bestonden in deze gang nog geen zijgangen.

12 Op de plattegrond (afb. 10) zijn bij de perceelnummers, gelegen rondom de verbindingsgang, de namen van de eigenaren aangeduid. Het is het wellicht mogelijk dat deze plattegrond werd gemaakt ten tijde van het conflict tussen de heren Maielle, Willems en mevrouw Philips. Dit kan echter niet worden bevestigd.

Nadat het Willems verboden was de doorgang onder het eigendom van mevrouw Philips te gebruiken en daaronder blokken te breken, werd er een muur gemetseld om dit na te leven.

“Vervolgens ontdekte Willems dat de groeve van de heer Maielle met een muur was afgesloten. De veldwachter van Sint-Pieter en een zekere Ferdinand Schols werden van deze wandaad beticht. Willems kon door deze muur een gedeelte van de groeve niet bezoeken, ontginnen of door vreemdelingen laten bezichtigen. De gang, deels gelegen onder eigendom van Maielle en deels onder die van mevrouw Philips, die hij met veel moeite en grote kosten tot stand had gebracht, kon hij niet meer gebruiken.”¹⁷

Uit de laatste zin blijkt dat de muur gebouwd was in de verbindingsgang

en dat deze gang nog steeds de enige mogelijkheid was om via de ingang van de Zonneberg tot in het grote stelsel van de Sint-Pietersberg (en de daarin liggende gebieden van Maielle) te geraken.

Op de plattegrond is een dwars streep getekend in de verbindingsgang. Zou deze dwars streep de aanduiding zijn van de opgetrokken muur?

De invloed van de verbindingsgang op de toeristische exploitatie

“Plotseling bleek de muur te zijn afgebroken. Misschien, zo meende Willems, waren ‘de doktoren van Maastricht’, bang geworden en wilden zij op deze wijze hun fout herstellen. Die doktoren, dat waren het bestuur en de leden van de ‘Société des Amis de Sciences, Lettres et Arts’. Deze vereniging exploiteerde een museum in groeve Lichtenberg (Museum Slavante) en ondervond concurrentie van het museum van Willems onder Zonneberg. Nicolaas Willems deed zijn beklag bij de Ingenieur der Mijnen, de toezichhoudende instantie op ondergrondse exploitaties (mogelijk hebben zij toen de plattegrond gemaakt), die de klacht doorzond aan de Commissaris van de Koningin. Ook deze was van mening dat er een onrechtmatige daad was begaan.”¹⁸

De ‘Société des Amis de Sciences, Lettres et Arts’ huurde de gangen van Crets-Stratmans, burgemeester Ceulen en mevrouw Philips voor het doen van onderzoek en het inrichten van een museum¹⁹. De Société beheerde tevens de toegang tot het gangenstelsel. Nadat de verbinding vanuit de ingang Zonneberg tot stand kwam en Willems net als de Société gidsen in dienst nam om rondleidingen te geven, ondervond de Société de concurrentie van de rondleiding via de ingang bij Zonneberg.

Zij hebben vele pogingen gedaan om die concurrentie te doen stoppen. Uit onderstaande wordt duidelijk dat het optrekken van de muur en het verbod tot het gebruik van de doorgang gevolg was van (een van de vele) acties uitgevoerd door de Société.

Terwijl het conflict met betrekking tot het gebruik van de verbindingsgang lopende was, vroeg Maielle *“vergunning aan het provinciaal bestuur om het ontginningsveld van de groeve onder Zonneberg uit te mogen breiden. De ‘Société’ en de eigenaren van aangrenzende groeven en terreinen (Crets-Straetmans en mevrouw Philips²⁰) maakten hiertegen bezwaar.”*²¹

Peter Jennekens heeft in zijn collectie een kopie van het bezwaarschrift van *“de Société en de eigenaren van aangrenzende groeven en terreinen”*. Jennekens schreef reeds een artikel hierover in het blad SOK-Info 99. Onderstaande kan met betrekking tot dit onderzoek geconcludeerd worden uit het bezwaarschrift²² en het artikel van Jennekens²³.

Op 30 januari 1899 diende de heer L.P.H. Schols namens de Société een bezwaarschrift in bij de burgermeesters en wethouders van Sint Pieter tegen de uitbreidingen in de Sint Pietersberggroef nr. 2 door de heer Maielle. Het doel van het bezwaarschrift was om de plannen van Maielle en Willems te dwarsbomen. Niet zozeer de uitbreidingsplannen van de groeve, maar in feite de plannen tot toeristische exploitatie, die de Société met de rondleidingen in Slavante concurrentie bezorgde.

Schols gaf in het bezwaarschrift aan dat de Société *“huurder is van de gangen van den Sint Pietersberg voor zooverre zij toebehoeren aan den Heeren Crets, Ceulen en vrouwe Philips geboren Neren”* en dat de Société *“schade lijdt en de bezoekers teleurgesteld worden door de handelingen*

van den Heer Nicolaas Willems of diens gidsen, aangezien zij niet geleid worden in het Museum van het Genootschap (de Societe)”. Met andere woorden, doordat er bezoekers rondgeleid werden door Willems en niet het museum van de Société bezochten, liepen zij een deel van de inkomsten mis.

De Société zocht van allerlei mogelijkheden om de rondleidingen via de ingang Zonneberg te doen stoppen. Telkens probeerde de Société het voor Willems onmogelijk te maken om de verbindingsgang te gebruiken. Een van de eerste pogingen is al reeds vermeld: op 21 juni 1898 liet mevrouw Philips *“bij deurwaardersexploot aan Willems weten, dat hij misbruik had gemaakt van de toestemming”* en dat het hem verboden werd *“om nog langer van de doorgang onder haar eigendom gebruik te maken en daaronder blokken te breken.”* Hoogstwaarschijnlijk kwam dit verbod nadat de Société mevrouw Philips erop had gewezen dat de Société het recht had gepacht van het gebruik van de gangen onder haar grondgebied.

Schols meldde in het bezwaarschrift dat de opgetrokken muur *“weldra door baldadigen vernield werd”* en dat als gevolg *“Willems doorgaat vreemdelingen door den gang onder perceel B691 en ander gepacht terrein te voeren”*. Maielle en Willems werden echter in hun gelijk gesteld, zodat zij gebruik mochten maken van de verbindingsgang. Hiermee was deze poging van de Société tot het stoppen van de concurrerende toeristische exploitatie vanuit de ingang Zonneberg mislukt.

Schols noemde in het bezwaarschrift een aantal redenen om de burgermeesters en wethouders alsnog te overtuigen wederom de toegang naar het grote stelsel vanuit de ingang Zonneberg af te sluiten. Schols probeerde dit te bereiken door onder andere in te gaan op de veiligheid.

Hij wekte de indruk dat het open zijn van de ingang bij Zonneberg een doorn in het oog was van de Société, aangezien dit het afnemen van de veiligheid zou betekenen. De ingang Zonneberg moest afgesloten worden omdat “smokkelarij door den Sint Pietersberg” wederom plaats zou kunnen vinden, “alsook strooperij”. En “dat de justitie nog niet zo lang geleden de oorzaak van de dood niet heeft kunnen verklaren van een lijk het welk in eene der gangen gevonden werd”. En “dat nu onlangs wederom baldadigheden hebben plaats gehad in eene der gangen”. En dat alles terwijl “door de bemoeiingen van het Genootschap (de Société) verkregen was dat de ingangen tot de onderaardsche groeven thans allen (behalve de ingang Zonneberg) behoorlijk afgesloten waren, hetzij door muren hetzij door poorten, waarvan sleutels aan vertrouwde personen waren ter hand gesteld”. En “dat tijdens het bezoek van H.H. Majesteiten de bewaking van den berg bijzondere voorzorgen heeft geeischt.”

14

Schols schreef “dat de exploitatie onder de, door den heer Maielle aangegeven stukken, plaats kan hebben langs de bestaande ingangen”. Met andere woorden, de ingang bij Zonneberg was niet nodig en kon afgesloten worden. Waardoor men de groeve enkel kon bereiken via de gangen, gepacht door de Société. En als de ingang bij Zonneberg daadwerkelijk werd gesloten, was er blijkbaar geen andere optie dan gebruik te maken van de gangen van de Société. Een nieuwe ingang maken was namelijk niet mogelijk: “dat door de opzegging van den doorgang onder het perceel B691 het gevaarlijk wordt om eenen doorgang voor kar en paard op het terrein van den Heer Maielle te graven, aangezien de weg langs die perceelen loopt, en de exploitant daar minstens tien meter van verwijderd moet blijven, afgezien nog van het feit dat de wegen gewoonlijk door terrenaccidenten ontstaan zijn en in casu het aanwezig zijn van aardpijpen, zeer waarschijnlijk is, hetgeen uit de aangrenzende percelen zeer goed te bewijzen is”.

Het bezwaarschrift mocht niet baten. “Ondanks deze bezwaren zagen Gedeputeerde Staten geen aanleiding de gevraagde vergunning te weigeren. Gustaaf Maielle kreeg eveneens toestemming ‘tot het behoud van den op zijn preceel Sectie B no 1370 gemaakten ingang bij de hoeve Zonneberg’, waarmee de in 1880 gemaakte ingang werd gelegaliseerd.”²⁴

Het perceel van mevrouw Philips, waar de verbindingsgang onder lag, kon dus niet dienen als blokkade voor Maielle en Willems. Daarom werd in het jaar 1902 op een andere locatie wederom muren opgetrokken.²⁵ Ook deze muren werden gebouwd om voor de exploitatie voor vreemdelingenverkeer ieder een eigen gebied af te bakenen. Nu werd Willems zelfs beschuldigd door de Société dat hij, zonder de Société een geldbedrag te betalen, bezoekers rondleidde vanuit zijn groeve naar het museum van de Société (in Slavante)²⁶. De muren in 1902 werden gebouwd om dit te voorkomen. De Bruijn (die onderzoek deed naar de temperaturen in de mergelgroeven) schreef in zijn in 1903 verschenen rapport met betrekking tot de temperatuur in de onderaardse gangen: “waar het ontgonnen gedeelte ook weinig breed is; daar heeft men de gangen, ik meen een achttal met steenen muren dichtgemetseld en een ijzeren poort aangebracht [...]. De reden van deze afsluiting is de exploitatie van den berg tot vermaak van de vreemdelingen. Er zijn thans twee concurreerende ondernemingen en ieder toont haar eigen gedeelte. De eene heeft daartoe een nieuwe opening gemaakt, een paar jaar geleden onder de hoeve Zonneberg.”²⁷

De twee concurrerende ondernemingen waren uiteraard de rondleidingen in Slavante en de rondleidingen in de huidige Zonneberg. De vermelding, dat daartoe een nieuwe opening was gemaakt, heeft betrekking tot de verbindingsgang van groeve Zonneberg naar het grote stelsel. De in 1902 gebouwde muren bevonden zich in de buurt van de tegenwoordige ENCI-muren A en B.

In de loop der tijd werd duidelijk dat met twee musea in zo'n klein gebied er weinig voor beiden was te verdienen. Daarop zochten de partijen toenadering. Edmond Crets-Straetmans (eigenaar van de gronden bij het museum Slavante) en Nicolaas Willems sloten een contract. Zij kwamen overeen vanaf 15 juli 1910 de twee groeven, onder Lichtenberg (Slavante) en Zonneberg, toeristisch voor gezamenlijke rekening te gaan exploiteren. Dit zou voor beide groeves geschieden namens de Société. Bezoekers moesten echter de vrije keuze hebben welk museum zij wens-ten te bezoeken. Toen gestart werd met de grootschalige afgravingen ten behoeve van de cementproductie, kwamen de heer Maielle en ENCI²⁸ overeen, dat enkel het museum van Zonneberg open bleef. Nicolaas Willems nam namens beide contractanten de exploitatie van dat museum op zich.²⁹

Hiermee was het gangenstelsel en het museum Slavante ten dode opgeschreven. Voor de voormalige eigenaar Crets-Straetmans bracht het gangenstelsel geld op doordat er rondleidingen gegeven werden door de gidsen. De eigendommen van Crets-Straetmans werden in 1921³⁰ verkocht aan de cementproducenten. Door de overeenkomst van Maielle en de ENCI, waarbij enkel het museum van Zonneberg open bleef voor toeristische exploitatie, verdween het belang van het gangenstelsel Slavante. Hierdoor kreeg de ENCI vrij spel wat betreft het afgraven en het voorafgaande opvullen met vliegias van het gangenstelsel Slavante.

Bezienswaardigheden en het museum Zonneberg

In de tijd dat de mogelijkheid ontstond het grote stelsel toeristisch te exploiteren vanuit de ingang bij Zonneberg (vanaf 1897), had het gangenstelsel Slavante reeds vele bezienswaardigheden voor de vreem-

AFBEELDING 11: De Mosasaurus in het Museum Zonneberg, ansichtkaart gestempeld in 1904. Opvallend is de aanwezigheid van breekpuin op de vloer, dit werd later verwijderd (zie ansichtkaart daterende uit 1908, afb.1) (collectie Kevin Amendt)

delingen. Onder andere het Museum Slavante van de 'Société'. In de huidige Zonneberg waren ook reeds enkele bezienswaardigheden aanwezig, maar pas vanaf het tot stand komen van de verbindingsgang zijn de vele grote tekeningen aangebracht. Hierbij werden veel bezienswaardigheden uit het toeristisch gedeelte van het gangenstelsel Slavante nagemaakt, bijvoorbeeld de negendrup en diverse oude Spaanse opschriften, zoals "Don Alvarez de Toledo 1570".³¹ Ook Zonneberg kreeg een museum. Onder andere de kunstenaars A. Simais, H. van der Veur en A. Sondijker kregen de opdracht om diverse tekeningen, reclames en reliëfs in de Zonneberg te vervaardigen.³²

Op een oude Ansichtkaart, gestempeld in 1904, is reeds de Mosasaurus van het Museum Zonneberg afgebeeld met het onderschrift: Onderaardsch Museum Sint Pietersberg Ingang Zonneberg. Op de kaart kunnen we ook de tekst lezen, die onder het kunstwerk is aangebracht: *Mosasaurus, Museum N. Willems* (afb.11). N. Willems staat uiteraard voor Nicolaas Willems, de ons bekende opzichter en beheerder van de groeve en bewoner van hoeve Zonneberg. De tekst Mosasaurus, Museum N. Willems, is reeds sinds tientallen jaren verwijderd.

In het krantenartikel staat vermeld “*ondervond concurrentie van het museum van Willems onder Zonneberg*”. Hieruit kan geconcludeerd worden dat het museum Zonneberg reeds in 1898 aanwezig was.

16 **Benamingen van groeven gedeelten: De Beneden- en Bovenberg**

Door de ontstane verbinding, vanuit de ingang Zonneberg naar het grote stelsel van de Sint Pietersberg, werd uiteindelijk een gedeelte van de gangen van het grote stelsel de Zonneberg genoemd. Het gangenstelsel dat onder de naam Zonneberg bekend is, wordt in het noorden begrensd door een instortingsgebied, daterende uit 1809³³. Door deze instorting is de verbinding met het Noordelijk gangenstelsel verloren gegaan. In het zuiden wordt de Zonneberg begrensd door de aanwezigheid van slechts een viertal verbindingsgangen tot de rest van het grote stelsel. Het betreft de locatie van de ENCI-muren A en B. Voor het gemak noem ik deze locatie de ‘bottleneck’³⁴.

Het is gebleken dat de instorting uit 1809 en de bottleneck telkens de benamingen van verschillende groevedelen bepalen.

In de 19de eeuw, toen de Zonneberg ingang nog niet bestond (de situatie in die tijd is reeds beschreven aan het begin van dit artikel), bestonden er andere benamingen voor de groevedelen. De Bruijn schrijft, in zijn artikel met betrekking tot de temperatuur (1903), hoe de verschillende gedeelten werden genoemd door “*de gidsen en het volk, dat in de berg werkt*”. “*Tusschen de (ingang achter de) kerk en Slavante is er een punt, waar het ontgonnen gedeelte ook weinig breed is (de bottleneck); [...]. De gidsen en het volk, dat in den berg werkt, noemen het voorste gedeelte, dat het dichtst bij Maastricht ligt, den Benedenberg* (tot aan de bottleneck, dus de huidige Zonneberg) *en het verderop gelegen, waartoe onder meerdere de opening achter Slavante toegang geeft, den Bovenberg (het gangenstelsel Slavante).*”³⁵

Interessant aan deze vermelding is uiteraard de oude benamingen voor de stelsels, maar ook dat de begrenzing van verschillende benamingen hetzelfde is bij de Beneden- en Bovenberg als bij Zonneberg en Slavante. Het smalle gedeelte van de groeve, de bottleneck, is van oudsher een begrenzing voor verschillende benamingen.

Naast de benamingen Beneden- en Bovenberg bestonden ook de benamingen Sint Pietersberggroef nr. I, II en III. Zoals reeds vermeld is nr. II het gebied van de huidige Zonneberg. Nr. III staat voor het gangenstelsel Slavante. Op de plattegrond staat aan de linkerkant ‘naar St Pietersberg nr. III’. De locatie van deze tekst is bij de bottleneck, dus ook deze begrenzing is weer gelegen op de locatie “*waar het ontgonnen gedeelte ook weinig breed is*”. De benamingen Sint Pietersberggroef nr. I, II en III werden nog in 1927 gebruikt bij de inventarisatie van Blankevoort, de ingenieur der Mijnen (het huidige Staatstoezicht op de Mijnen).

Nadat de verbinding vanuit groeve Zonneberg met het grote gangenstelsel tot stand kwam, is het achterliggende gedeelte van het grote

stelsel ook Zonneberg gaan heten. Al werden de gangen als zodanig niet Zonneberg genoemd, maar werd er telkens aangeduid vanuit welke ingang de grot werd bezocht. Wanneer men écht sprak van het stelsel Zonneberg is nog onduidelijk. John Caris meldde dat in reisbeschrijvingen, artikelen, toeristische gidsen, etc., van voor de publicaties van ir. D.C. van Schaik de gangen van de Sint Pietersberg simpelweg het ‘doolhof’ of ‘labyrint’ of ‘gangen’ van de Sint Pietersberg worden genoemd, maar nooit de gangenstelsels bij hun huidige naam.

Voor zover Caris kon nagaan is van Schaik, in zijn publicaties vanaf 1938, de eerste die de huidige bekende namen gebruikt. Wat betreft de Zonneberg schrijft van Schaik in zijn boek van 1938 letterlijk dat hij die naam bedacht heeft: *“Dit gangenstelsel heeft thans nog een ingang, welke is gelegen onder de hoeve Zonneberg [...] ik spreek daarom van het stelsel Zonneberg”*.

Er was eerder wel sprake van benamingen zoals ‘Grot bij Zonneberg’, ‘Ingang Zonneberg’, het ‘museum van Willems onder Zonneberg’, ‘Hoofdingang Landgoed Zonneberg’. Deze benamingen benoemen echter telkens de ingang waarvan uit het grote stelsel van de Sint Pietersberg bezocht werd. Er werd toen uiteraard wel het huidige Zonneberg gebied bedoeld. Via de ingang Zonneberg kon men nu eenmaal alleen het gedeelte van de huidige Zonneberg bereiken, door de instorting uit 1809 en afsluiting van de gangen bij de bottleneck.

Wat betreft de oude benamingen Beneden- en Bovenberg, naar mijn inziens zijn deze door de commerciële exploitatie ten behoeve van het toerisme verdwenen. De benedenberg was opeens bereikbaar via de

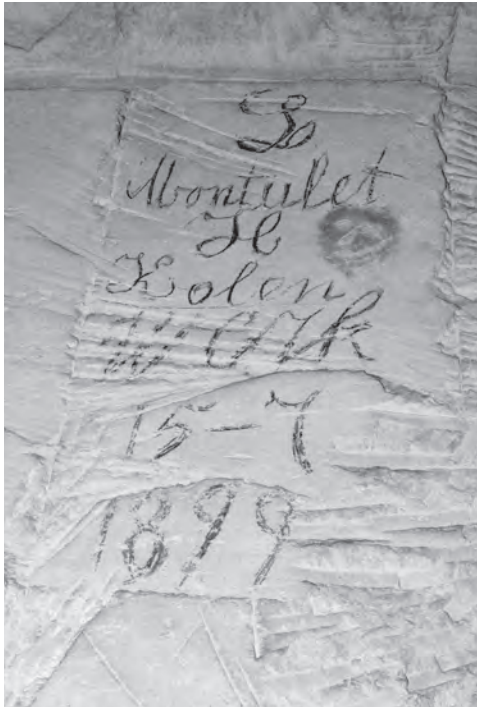
AFBEELDING 12: De ingang Zonneberg tijdens ontginnen met de karrensporen richting ingang en een mergelzaag van een blokkreker (collectie Rob Heckers)

ingang bij Zonneberg, en zo werd dit gedeelte ook gepromoot om de concurrentie aan te gaan met de rondleidingen in Slavante. De oude benamingen raakten simpelweg in onbruik doordat er twee hoofdingangen ontstonden. Een achter het voormalige klooster Slavante (de bekende Slavante ingang ook bekend als de drie poorten) en de ander ingang Zonneberg. Er bestond tussen deze twee gedeeltes een duidelijke begrenzing door de in 1902 gebouwde muren. Van Schaik is blijkbaar de eerste die het gedeelte dat bereikbaar is via de ingang Zonneberg benoemd als het gangenstelsel Zonneberg.

De verdere uitbreidingen van groeve Zonneberg

Terugkomende op het gedeelte, ontgonnen vanuit de ingang Zonneberg, kunnen nog een aantal zaken vermeld worden.

AFBEELDING 13:
 Blokbrekeropschrift
 met jaartal aan
 het begin van het
 van 1899 tot 1903
 ontgonnen gedeelte
 (foto Rob Heckers)

Nadat in 1897 de verbindingsgang tot stand kwam is deze verbreed tot de huidige gangbreedte en uitgediept tot op het huidige vloerniveau. Aan de hand van de aanwezige opschriften met jaartallen werd bepaald dat het verbreden en uitdiepen reeds in 1898 was uitgevoerd, het jaar waarin het conflict met mevrouw Philips ontstond.

Maielle had toen een vergunning aangevraagd “om het ontginningsveld

van de groeve onder Zonneberg uit te mogen breiden.”³⁶ De vergunning werd verleend op 29 maart 1899³⁷. Uit het veldwerk is gebleken dat de aangevraagde uitbreidingen daadwerkelijk hebben plaatsgevonden, vanaf 1899 tot 1903 in het op de plattegrond lichtgrijs gekleurde gebied gelegen onder de letter D. De voortgang is weergegeven door middel van de jaartallen 1899 tot 1903 (afb 13).

Het van 1899 tot 1903 ontgonnen gedeelte ligt onder preceel nr. 1304, eigendom van Maielle. Vanaf letter E, waar de groeve zoals reeds besproken in 1897 eindigde, moest eerst een gang door de slechte kwaliteit mergelsteen gedreven worden alvorens men onder het genoemde perceel goede kwaliteit mergelblokken kon ontginnen. De gang door het slechte gesteente werd met een bocht gedreven, waarschijnlijk om steeds onder de percelen van Maielle te werken, waardoor verdere conflicten met mevrouw Philips werden vermeden. In de gang waar men door de slechte kwaliteit mergel werkte, werden aardpijpen aangesneden. Om de kans tot het leeglopen van de aardpijpen te verminderen werden verstevigingen aangebracht. Waar de kwaliteit dermate slecht was dat men slechts een verbinding aan het maken was en geen blokken werden ontgonnen zien we dat de gang bovenin zeer smal gemaakt is. Bij het naar onder werken moest de gang uiteraard breed genoeg zijn om karren door te laten (afb. 14 en 15).

Het van 1899 tot 1903 ontgonnen gedeelte werd in eerste instantie slechts ontgonnen tot aan de vuursteenlaag. In de vuursteenlaag kon men weinig tot geen blokken ontginnen door het onregelmatig voorkomen van vuursteenbrokken. Men nam de moeite niet door de vuursteenlaag heen te kappen om de daaronder bevindende mergel, van circa 1 meter dikte, te ontginnen. In het betreffende gedeelte werd de resterende mergel onder de vuursteenlaag pas in een latere periode ontgonnen, vanuit de gang waar de drijfgang gelegen was. De karrensproten op de wanden, ont-

AFBEELDING 14 en 15: Verstevingingen van aangesneden aardpijpen (foto's Rob Heckers)

staan bij het vervoer van blokken tijdens de ontginning van 1899 tot en met 1903, tekenen zich af op een bepaalde hoogte, waardoor vastgesteld kan worden dat de karren gereden hebben op de oorspronkelijke vloer boven de vuursteenlaag.

In 1901 ontstond een tweede verbinding met de gangen van het grote stelsel (bij de tekening 'Welkom'). Het gedeelte achter de bakkerij werd waarschijnlijk ontgonnen in het jaar 1902. Dit is niet onderzocht, aangezien deze gangen niet betreden mogen worden.

Een in het betreffende gedeelte vermeldenswaardig opschrift is de tekst 'BAND'. Met 'banden in het werk' werden bepaalde geologische storingen bedoeld. In dit geval doelt de blokbreker op een geologische breuk of scheur in het gesteente. De breuk werd aangeduid met de tekst 'BA' links en 'ND' rechts van de scheur.

Vanaf 1903 tot en met 1918 werden de boven de letter D gelegen lichtgrijs gekleurde gangen ontgonnen. Van 1903 tot 1914 werd gewerkt tot aan de zogenaamde Kardoenkwekerij. Het gedeelte, dat nu bekend staat als de Kardoenkwekerij, werd ontgonnen tussen 1915 tot en met 1918.

In 1905, 1906 en 1908 werden gangen aangezet vanuit de gang waar de drijfgang gelegen was. Hier werden nog enkele vermeldenswaardige opschriften aangetroffen zoals de tekst 'Werkafdeling St. Pietersgrot' en een bloktelling met tekst 'vervoer aan Zonneberg'.

Aan de hand van opschriften kan bepaald worden dat vooral blokbrekers van de familie Koolen en Montulet hebben gewerkt in de groeve (van de

ingang) Zonneberg. In het gehele op de plattegrond gekleurde gebied worden namen van deze blokbrekerfamilies aangetroffen.

*“In 1917 werden in de groeve Zonneberg nog ruim 13.000 mergelblokken (42x22x20 cm)38), 700 ton mergelblokken en 600 ton gezeefde mergel gewonnen. [...] Nicolaas Willems had in 1917 een eigen hoeve aan de Ursulinenweg gebouwd, maar was wel de groeve voor Maielle blijven exploiteren. Als pachter van hoeve Zonneberg werd hij in dat jaar opgevolgd door Louis Crijns.”*³⁹

“De productie liep langzaam terug tot 40 blokken in 1925.” Willems vermeldde op het productieformulier: *“ik werk niet meer voorlopig.”*⁴⁰

20 De afgenomen productie en het uiteindelijke stilleggen heeft waarschijnlijk te maken met de slechte kwaliteit mergelsteen waarop men stuitte. Zo zegt een blokbreker van de familie Koolen al in 1913: *“[...] bij het blokbreken.... Maar dat loont zich niet meer; je moet ze (de goede kwaliteit steen) van te ver halen... 't Zand-hakken met de houwelen gaat beter.”*⁴¹

Nicolaas Willems overleed op 20 februari 1935.⁴²

De blokbreekmethoden

Het gehele gedeelte ontgonnen vanuit de ingang Zonneberg werd ontgonnen met allerlei blokbreekmethoden, waarvan een aantal nergens anders wordt aangetroffen. Er zijn gangen ontgonnen met de Kannerblokbreekmethode of een variant daarvan. In het overgrote deel van de gangen werd gewerkt met een methode waarvan het niet te begrijpen is hoe men de gereedschappen hanteerde en de blokken kon ontginnen. De

zaagvlakken en kapsporen op de wanden tonen geen regelmaat. De hoek tussen de wand en het plafond werd de wand afgeschuind.

Een volgend onderzoekspunt, voor de gangen ontgonnen vanuit de Zonneberg ingang, is het beschrijven van de gebruikte blokbreekmethoden, het bepalen van verschillen tussen de methoden en de datering gemaakt aan de hand van aangetroffen jaartallen te ondersteunen of te doen wijzigen.

Dankwoord

Dit artikel was in deze vorm niet mogelijk geweest zonder de hulp van enkele SOK-leden. Met dank aan:

Rob Heckers voor de op- en aanmerkingen, de reisverslagen en het maken van foto's.

John Caris voor de op- en aanmerkingen, het krantenartikel en de plattegrond.

Peter Jennekens voor het aangeleverde materiaal (SOK-Info's, NRC artikel en bezwaarschrift Schols).

Noten

- 1 Jacquo Silvertant, De ontginningsgeschiedenis van het gangenstelsel Zonneberg in 'Natuur Historisch Maandblad' (oktober 2005) en John Caris, Nicolaus Caris in 'SOK-Medelingen 45' (2006).
- 2 John Caris, Nicolaus Caris in 'SOK-Medelingen 45' (2006) 39.
- 3 Twee uren in de onderaardsche gangen, van den Sint Pieters-berg door X.... (Nederduitsch Vertaling) (Sint Paulus Vereeniging – Maastricht, jaartal onbekend). Met dank Rob Heckers.

- 4 Promenades dans les environs de Visé door L. Caumertin (1862) vertaling in 'De Sint-Pietersberg een intercultureel erfgoed' (1996).
- 5 Zie noot 3.
- 6 Zie noot 4.
- 7 Mededeling Rob Heckers.
- 8 Stichting Oud Sint Pieter, Zonneberg, de hoeve en de groeve in 'De trompeter' (14 augustus 2002). Met dank aan John Caris.
- 9 Zie noot 8.
- 10 J. Morreau, Een reactie op "Op zoek naar Nic Willems", in: 'SOK-Info 98' (maart 2002). Met dank aan Peter Jennekens.
- 11 Idem.
- 12 Zie bijgevoegde plattegrond met perceel aanduiding.
- 13 Zie noot 10.
- 14 Zie noot 8.
- 15 Zie noot 10.
- 16 Zie noot 8.
- 17 Idem.
- 18 Idem.
- 19 Zie noot 10.
- 20 Zie noot 10.
- 21 Zie noot 8.
- 22 Archiefstuk: R.A.L. 04.01 Inv. Nr. 8560. Met dank aan Peter Jennekens voor de kopie.
- 23 Peter Jennekens, Bezwaarschrift van de Societe [...] in: 'SOK-Info 99' (mei 2002).
- 24 Zie noot 8.
- 25 Piet van Kempen, De calepin III van Oud Sint Pieter (1990) 34.
- 26 Zie noot 10.
- 27 Fred. De Bruijn, De temperatuur van de onderaardse gangen in de St. Pietersberg en andere mergelgroeven bij Maastricht in 'Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap' (1903) 7.
- 28 De CBR, later ENCI, werd eigenaar van de gronden van Crets-Streatmans.
- 29 Zie noot 10.
- 30 A. Nieste, Van mergel tot Cement (1996).
- 31 Ad Lagas, Op zoek naar Nic Willems in: 'SOK-Info 97' (januari 2002). Met dank aan Peter Jennekens.
- 32 Idem.
- 33 John Knubben, Een instorting met gevolgen in 'SOK-Mededelingen 23' (1995) 47.
- 34 In feite is een bottleneck, ook wel flessenhals genoemd, één doorgang tussen twee stelsels. Echter in het geval van de uitgestrekte stelsels in de Sint Pietersberg wil ik een dergelijke verbinding als gelegen bij de A en B muren, waar meer als één doorgang is, ook een bottleneck noemen.
- 35 Zie noot 17.
- 36 Zie noot 8.
- 37 Zie noot 10.
- 38 Zie noot 10.
- 39 Zie noot 8.
- 40 Idem.
- 41 Onder de Menschen, Uit het Kamp van Sint Pieter, in 'NRC' (29 juli 1913).
- 42 Zie noot 10.

De Minderbroeders van Slavante

JOHN CARIS, EUROPALAAN 24, 6226 CP MAASTRICHT

AFBEELDING 1: *Afbeelding van het klooster Slavante in de voormalige Zwarte Berg*
◀ (foto Jan Spee)

Inleiding

Met regelmaat duiken verhalen op waarin aan de Minderbroeders van Slavante een prominente rol toebedacht wordt in de ontginning van het gangenstelsel Slavante. Volgens de ene versie waren zij exploitanten van de ontginning in het gangenstelsel Slavante, volgens andere versies waren ze zelf als blokbreker actief. Zij zouden zodoende, gezien hun kloostervestiging begin 15e eeuw, verantwoordelijk zijn voor één van de oudste ontginningen in de Sint Pietersberg.

Het onderzoek door diverse auteurs naar deze vroege mijnbouw in de Sint Pietersberg geeft een steeds duidelijker beeld van de haast industriële omvang en ouderdom van de eerste ontsluitingen van de kalksteenlagen. Slechts terloops is de vermeende rol van de Minderbroeders van Slavante hierin vermeld: de onderzoekers hielden zich meestal op de vlakte. Er zijn diverse auteurs geweest die uitstekende artikelen publiceerden over de geschiedenis van de kalksteenwinning, maar een duidelijke stellingname over de Minderbroeders vermeden. Een enkeling maakt en passant gewag van het bestaan van deze mythe en ontkent deze op halfslachtige wijze. Er is tot op heden slechts één publicatie gewijd aan de Minderbroeders met als onderwerp hun vermeende aandeel in de kalksteenontginning, maar daarover later in dit artikel meer.

Het is mede te wijten aan de weifelende houding en gebrekkige aandacht voor de Minderbroeders van Slavante, dat er nog steeds ruimte overblijft voor de verhalen en mythevorming rondom hun aandeel in de ontstaansgeschiedenis van de gangenstelsels in de Sint Pietersberg. Waar komt deze hardnekkige bewering vandaan? In hoeverre is er een kern van waarheid in deze bewering? In een poging deze vragen te beantwoorden wil ik eerst bekijken wie de Minderbroeders waren, wat was dit voor een kloosterge-

meenschap. Vervolgens wil ik bespreken welke rol de Minderbroeders van Slavante in de relevante groeuliteratuur spelen, in hoeverre worden zij door auteurs als verantwoordelijke voor de mergeexploitaties gehouden. Lag het voor de hand dat zij delfstoffen exploiteerden? Tenslotte wil ik de specifieke kloostergemeenschap van Slavante onder de loep nemen, was hier wellicht iets bijzonders aan de hand?

Tot op heden zijn archivalia, die uitsluitel zouden kunnen geven in deze kwestie, echter niet gevonden. Veel is verloren gegaan door oorlogsgeweld. Aangezien primaire bronnen ontbreken moeten wij op een andere manier antwoorden proberen te vinden. Antwoorden heb ik daarom gezocht in gepubliceerde onderzoeksresultaten, reisverslagen, rapporten en dergelijke.

Minderbroeders

Wanneer wij de aard van de Minderbroeders en hun vestiging op Slavante willen begrijpen is het nuttig te kijken wie deze kloosterlingen waren. Minderbroeders zijn hetzelfde als Franciscanen. Zij noemen zich Minderbroeders, broeders van de “minderen”, de armen. Deze broeders leefden volgens de kloosterregel van Sint Franciscus van Assisi en naar het voorbeeld van Christus in armoede.

Franciscus werd in 1182 geboren te Assisi in Italië als zoon van een rijke koopman. Als jongeling leidde hij een losbandig en zondig leven, totdat hij in 1205 een melaatse ontmoette in wie hij Christus meende te herkennen. Dit was het beslissende moment van zijn bekering. Hij raakte in conflict met zijn vader en deed afstand van alle bezittingen. Zijn leven stond vanaf toen in het teken van de verkondiging van het evangelie en

het doorbreken van de kloof tussen rijk en arm. In 1208 sloten de eerste mannen zich bij hem aan. Een jaar later kreeg Franciscus pauselijke toestemming voor een leefregel ten behoeve van de beweging, die rond hem ontstond. In 1217 zond Franciscus twaalf van zijn volgelingen vanuit Assisi naar alle windstreken om het evangelie te verkondigen en nog tijdens zijn leven groeide het aantal volgelingen uit tot enkele duizenden. Elf jaar na de eerste uitzending vestigden de eerste Minderbroeders in de lage landen zich in 's-Hertogenbosch¹.

Franciscus stuurde zijn volgelingen in kleine groepjes op pad, die zich vooral vestigden in de steden. In de jonge steden met snel groeiende bevolking was grote behoefte aan zielzorg die door de bestaande kloosterorden niet geboden werd of niet geboden kon worden. Mettertijd sloten anderen zich aan die zich aangetrokken voelden door de sobere leestijl van de Franciscanen. Zodra de groep te groot werd splitsten zij zich op en trokken verder naar een stad, waar nog geen Minderbroedergemeenschap werkzaam was. Aangekomen in een stad of nederzetting betrokken zij een nederige huisvesting, bijvoorbeeld een kamer of een leegstaande woning, die zij mochten gebruiken dankzij een weldoener. In overeenstemming met de gelofte van armoede mochten zij geen persoonlijke bezittingen hebben, maar ook de kloostergemeenschap mocht geen huis of klooster bezitten. De onderkomens van de Minderbroeders waren dus zeer eenvoudig en zij leefden in zeer kleine gemeenschappen. De Minderbroeders vulden hun dagen met preken en het afnemen van de biecht. De activiteiten op het gebied van de zielzorg werden met giften in natura beloond, zodat zij op deze wijze in hun levensonderhoud konden voorzien. Vervolgens kon het jaren duren voor zij zich in een definitieve behuizing vestigden². Niet zelden werden de latere kloosters geheel gebouwd dankzij schenkingen en erfenissen van particulieren en stadsbesturen. Naast het bieden van zielzorg vulden zij hun dagen met theologische studie.

AFBEELDING 2: Vier plafondtekeningen met tweede van links een perroen (foto Jan Spee)

De eerste aanwezigheid van Minderbroeders in een nieuwe vestigingsplaatsen was vaak vrij onopvallend en liet in de geschiedschrijving doorgaans geen sporen achter als gevolg van hun nederige en armoe-dige leef- en werkwijze. Dit geldt ook voor de vestiging te Maastricht. Wanneer zij precies naar Maastricht kwamen is niet bekend. Wel weten wij dat in 1234 door de Bisschop van Luik toestemming werd gegeven voor vestiging binnen de stad. Zij leefden toen in enkele aan de huidige Pieterstraat gelegen huisjes, die zij van welwillende particulieren mochten gebruiken. Later verrees hier hun klooster waar heden ten dage het Regionaal Historisch

Centrum Limburg gehuisvest is. De oudste delen van dit klooster dateren van vóór het jaar 1300. De vroegste geschiedenis van de Minderbroeders in Maastricht is helaas moeilijk te reconstrueren wegens het verloren gaan van het Minderbroederarchief gedurende belegeringen in de 16^e en 17^e eeuw³.

In de Minderbroederkloosters door heel Europa verslapt langzamerhand de kloostertucht en door hun grote populariteit kregen zij vele erfenis-

sen en schenkingen, waardoor hun bezit aanzienlijk groeide. Dit was echter geheel in strijd met de idealen van hun stichter Franciscus. Overal ontstonden interne discussies en conflicten. Als reactie hierop ontstond in Noord-Frankrijk een tegenbeweging binnen de Minderbroedergeloofsgemeenschap, die bekend staat als de Observantiebeweging. Zij bepleitte de strikte naleving van de oorspronkelijke leefregels van Franciscus. De voorstanders van de gematigde stroming heetten Conventuelen⁴. Vanuit Frankrijk verspreidde de Observantiebeweging zich en overal

werden nieuwe leefgemeenschappen van Minderbroeders Observanten gesticht, waaronder ook het klooster op de oostelijke helling van de Sint Pietersberg. De hervormers van de Observantiebeweging wisten zich geleidelijk los te weken van de Conventuelen en een aparte kloosterorde te vormen.

Het klooster te Lichtenberg

Over de oorsprong van het klooster op de Sint Pietersberg, dat door de Minderbroeders Observanten gesticht werd, is nauwelijks iets bekend. Vrijwel alle bronnen geven als stichtingsjaar 1455 aan. Dit is het officiële stichtingsjaar van het klooster. Het is niet ondenkbaar dat één of enkele Minderbroeders er voordien al een tijdje woonden. Volgens de geschiedschrijvers bestond er immers vóór de komst van de Minderbroeders een kluis of hermitage⁵. Vermeld wordt echter niet of de Minderbroeders deze hermitage bewoond hebben. Erg lang kunnen zij er vóór het genoemde stichtingsjaar niet gewoond hebben; de Observantenbeweging vestigde zich immers pas in 1439 voor het eerst in de lage landen⁶. Het klooster, dat zij op Slavante bewoonden, mocht volgens de geschiedschrijvers nauwelijks die naam hebben aangezien het uiterst klein en armoedig was. Waarschijnlijk moeten wij ons dit als een eenvoudige plattelandswoning of boerderij voorstellen. Later pas, in 1489, werd er een echt kloostergebouw opgericht, echter nog steeds klein en bescheiden en geheel in overeenstemming met de leefregel van Franciscus⁷.

Vanuit het klooster, dat bekend stond als *conventus Montis Lucis*⁸, vrij vertaald: het “klooster van de berg van licht”, werkten de Minderbroeders tot in de verre omtrek in maar liefst 70 dorpen en gehuchten. Zij preekten in parochiekerken in Maastricht en omgeving, zij namen de biecht af en

verzorgden begrafenismissen. Deze zielzorg door de Minderbroeders was zeer geliefd bij de bevolking. Zo zeer zelfs dat er scheidsrechters nodig waren om conflicten met andere, afgunstige, kloosterorden te beslechten. Deze werkzaamheden werden door een klein aantal Minderbroeders uitgevoerd. Uit verschillende jaren zijn aantallen van de kloosterlingen bekend, die het klooster te Lichtenberg bewoonden. Deze aantallen blijven steeds beperkt, zelden bewoonden meer dan 25 kloosterlingen gelijktijdig het klooster⁹.

De Minderbroeders hadden het dus druk, vooral ook omdat zij naast zielzorgers ook mannen van de wetenschap moesten zijn. Velen van hen studeerden en onderwezen, onder andere aan de universiteit van Leuven. Het devies van de orde luidde in *Sanctitate et Doctrina*, in heiligheid en wetenschap. In het klooster van Lichtenberg verrichtten de Minderbroeders wetenschappelijke theologische studie. Zij beschikten over een uitgebreide en waardevolle bibliotheek, die later, bij de opheffing van het klooster in 1794, verkocht en verspreid is. Samenvattend kunnen wij het leven en werken van de Minderbroeders van Lichtenberg in enkele trefwoorden karakteriseren: armoede, zielzorg en studie.

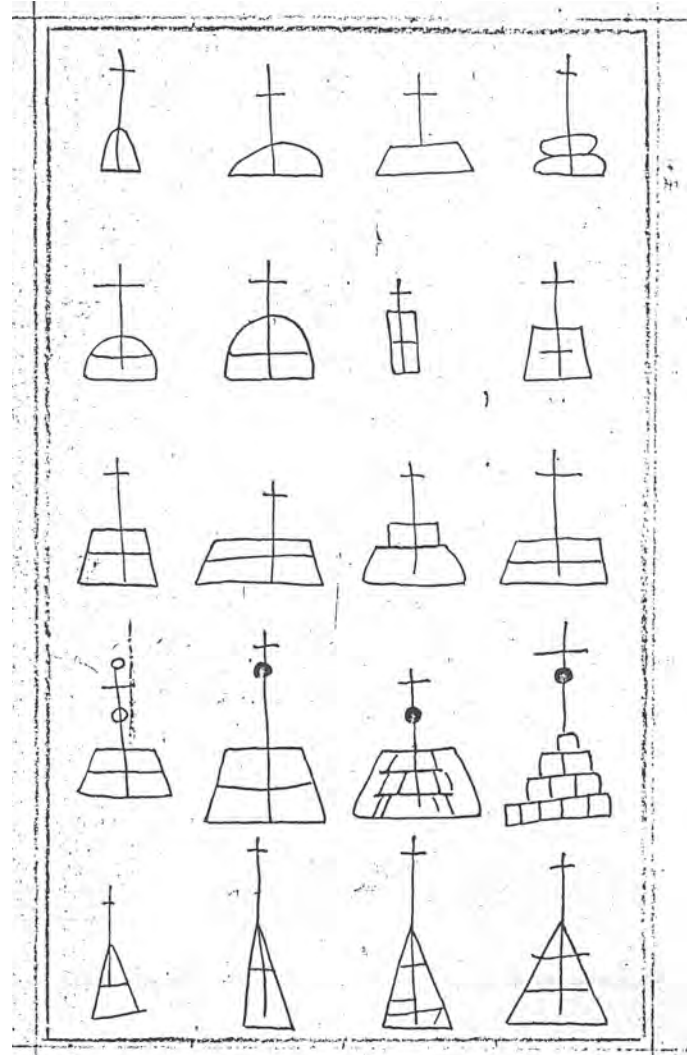
De oudste ontginningen in de groeveliteratuur

Publicaties met betrekking tot de Sint Pietersberg als cultuurhistorisch fenomeen kunnen wij grofweg in twee perioden verdelen. De eerste periode omvat de tijd, waarin de oudste publicaties verspreid werden en die eindigt in de jaren dertig van de 20^e eeuw. Van toen af begon D.C. van Schaik met een min of meer wetenschappelijke benadering de mergelgroeven als cultuurhistorisch fenomeen te beschrijven. Publicaties over mergelgroeven in de jaren vóór van Schaik waren verhalend van aard

AFBEELDING 3: Pagina met perroenen uit het rapport van Jan Dielis

en soms niet meer dan een neerslag van een eeuwenoude volksverhalen, die als feiten gepresenteerd werden. Enkel natuurwetenschappers hadden serieuze aandacht voor de mergelgroeven, echter vanuit hun eigen vakgebied. Hierbij moet men denken aan bijvoorbeeld studies over temperatuurwaarnemingen of paleontologie. Wanneer wij publicaties uit deze eerste periode bestuderen valt op dat vrijwel alle schrijvers de oudste ontginningen aan Romeinen toedichtten. Waar deze opvatting zijn oorsprong vindt is niet helemaal duidelijk. Deze auteurs schreven hun publicaties veelal in de 19^e eeuw, een tijd waarin archeologie in het middelpunt van de belangstelling stond. Dit was de tijd waarin archeologie zich als wetenschap ontwikkelde. Overal in Europa werden resten van oude beschavingen opgegraven. Ook in Maastricht en omgeving werden veel Romeinse bodemvondsten blootgelegd en beschreven door mensen als Josef Habets, Alexander Schaepkens en Victor de Stuers. Hierbij is veel mergel gevonden in restanten van constructies, zoals funderingen en waterputten. Het is zeer goed mogelijk dat deze vondsten de gedachte van een Romeinse oorsprong van de gangenstelsels gevoed hebben, het waren immers de eerste met zekerheid dateerbare bewijzen van de oudste ontginningen van mergel als bouwsteen.

Van een betrokkenheid bij ontginningen door de Minderbroeders, op welke wijze of in welke periode dan ook, is nergens sprake. Zelfs de Spaanse schrijver Calvete d'Estrella, die als tijdgenoot en bewonderaar van de Minderbroeders in 1552 de Sint Pietersberg bezocht, zwijgt hierover¹⁰. In het verslag van zijn bezoek aan klooster en gangenstelsel geeft hij niet alleen blijk van bewondering voor de kloosterlingen, maar ook van ontzag voor het toen al uitgestrekte gangenstelsel. Tijdens zijn bezoek, nog geen honderd jaar na de stichting van het klooster, moet de periode

van de kloosterstichting nog vers in het collectieve geheugen gelegen hebben. Wanneer de Minderbroeders bij de kalksteenontginningen betrokken waren geweest of zelfs verantwoordelijk zou hij dit zeker niet onvermeld gelaten hebben.

Ook D.C. van Schaik is er aanvankelijk van overtuigt dat Romeinen de berg ontsloten hebben, al meent hij over de gangen van Slavante dat de Observanten hier ook gewerkt moeten hebben: “...en zeker zullen de broeders hier zelf in deze onderaardsche steengroeven gewerkt hebben.” Waar hij dit op baseert vermeldt hij echter niet.¹¹

In de jaren 1949 tot en met 1952 vond het Sint Pietersbergonderzoek plaats. Jan Dielis en David van Schaik werkten in dit onderzoek samen en onderzochten de gangen van het gangenstelsel Slavante om te voorkomen dat de hier te vinden gegevens verloren zouden gaan door de dreigende afgraving door de cementindustrie ENCI. Dielis inventariseerde de opschriften en inscripties in de gangen, terwijl van Schaik de gangen karteerde. Het resultaat van de inventarisatie door Dielis waren een serie schetsboeken, gevuld met nauwkeurig nagetekende opschriften, inscripties, tekens en tekeningen. Deze schetsboeken werden samen met de plattegrond en een rapport¹² aangeboden aan de Commissie inzake Wetenschappelijk Onderzoek van de Sint Pietersberg. De gedachte van een bouwsteenontginning door Romeinen hebben zij dan, begin jaren 1950, losgelaten. Het voorkomen van grote aantallen perroenen, het symbool van de Luikse soevereiniteit (zie afb. 1) als plafondmarkeringen, is volgens Dielis aanleiding te veronderstellen, dat de bisschoppen van Luik de Sint Pietersberg hebben laten ontginnen door de Minderbroeders van Slavante. In het bewuste rapport schrijft hij: “*Het gegronde vermoeden bestaat, dat de eerste gangen door de fraters van Slavante gegraven zijn*”. Waarop dit vermoeden precies gebaseerd is zegt hij niet, maar we kun-

nen afleiden dat de vele opschriften van geestelijken, die hij noteert, de basis vormen. Deze opschriften en plafondtekens, teksten en tekeningen kunnen echter nooit zondermeer als bewijs voor deze theorie gelden. De aanwezigheid van een opschrift van een pater Minderbroeder is immers niet meer dan het bewijs dat de pater in kwestie ter plekke geweest is.

In 1980 verscheen in het Jaarboek Limburg een artikel aan de hand van Nico Prick, waarin hij een historisch overzicht geeft van het klooster Slavante, het gelijknamige gangenstelsel en de vermeende relatie tussen de mergeexploitatie en het klooster beschrijft.

Prick beweert: “*Vaststaat, dat zij [de Minderbroeders] daarnaast een groot aandeel hebben gehad in de aanleg van het gangenstelsel*” en ook schrijft hij: “*In het Slavante-stelsel trof men een groot aantal perroenen aan, het symbool van Luik. Sommige primitieve voorstellingen duiden erop, dat de mergelbrekers ongeletterden waren in dienst van de paters*”¹³.

De suggestie van David van Schaik en later van Jan Dielis wordt hiermee door Nico Prick op ondubbelzinnige wijze tot feit verheven, echter zonder dat hij hier feiten of bronnen aandraagt die deze bewering zou kunnen onderbouwen. De voorstellingen, die volgens hem er op duiden dat de Minderbroeders blokbrekers in dienst hadden, bespreekt hij verder niet. Hij laat de lezer volledig in het ongewisse wat betreft de aard van deze voorstellingen.

Prick ontleent in zijn artikel historische gegevens aan een publicatie aan de hand van Dalmatius van Heel. Pater Dalmatius van Heel was een pater Minderbroeder, die als historicus werkzaam was. Hij heeft meerdere publicaties over de Minderbroeders op zijn naam staan. In zijn studie over het Minderbroederklooster van Slavante geeft hij aan dat door verwoesting van het klooster in 1578 veel kostbare geschriften en archivalia verloren gegaan zijn. In onder andere het provinciaal archief der

AFBEELDING 4: Opschriften van Minderbroeders van Slavante die het huidige Zonneberg bezochten (foto John Caris)

Minderbroeders te Weert heeft hij desondanks veel informatie weten te vinden. Opmerkelijk genoeg wordt er in het werk van Pater Dalmatius van Heel geen enkele vermelding gemaakt van een eventuele betrokkenheid bij de mergelontginning van de Sint Pietersberg. Waar Prick zijn informatie gehaald heeft blijft onduidelijk, in elk geval niet uit de publicatie van Pater Dalmatius van Heel.

Dat deze gedachten sinds David van Schaik gemeengoed zijn geworden kunnen wij nalezen in diverse publicaties. Als voorbeeld noem ik de “Nota betreffende de betekenis van het gangenstelsel Zonneberg”. De stelling dat de Minderbroeders van Slavante verantwoordelijk geweest zijn voor de mergelontginningen van Slavante is kritiekloos overgenomen¹⁴. Ook in meer populaire uitgaven zoals de “Calepin II van Sint Pieter” komen wij dit tegen. Hierin is de tekst uit het verslag van Dielis letterlijk overgenomen¹⁵. Meer recent is een Historische Encyclopedie over Maastricht verschenen. Ook in dit overigens uitstekend naslagwerk staat te lezen dat de Minderbroeders van Slavante verantwoordelijk zijn voor de ontginning van het gangenstelsel Slavante¹⁶.

Kloosters en Mijnbouw

De gedachte dat de oudste mergelwinning aan een kloosterorde toegeschreven moet worden is niet zo heel vreemd. Tot de oudste steenkoolontginningen in het huidige Nederland horen die van de abdij van Kloosterrade. Deze Augustijnenabdij, tegenwoordig beter bekend als Rolduc, is in het jaar 1104 gesticht. In de loop der eeuwen had de abdij door onder andere schenkingen grondbezit verworven en was daardoor

al vroeg een voorname grootgrondbezitter. In de ondergrond van deze bezittingen bevonden zich steenkoollagen, die kleinschalig geëxploiteerd werden door de lokale bevolking en later door de abdijs. De ontginningen bleven echter steeds beperkt tot het uitgeven van ontginningsrechten en investeringen in steenkoolontginningen. Dat veranderde pas in de 18^e eeuw. Als gevolg van machtsstrijd en conflicten met steenkoolexploitanten, ging de abdijs zelf steenkoollagen exploiteren. We moeten ons hierbij echter niet voorstellen dat de kloosterlingen zelf werkten in de mijnen. Mijnwerkers en allerlei andere deskundige krachten werden door de abdijs ingehuurd, net als de dagelijkse leiding. Uitsluitend de economische leiding hield de abdijs zelf in handen. Deze situatie zou meer of minder ongewijzigd voortduren tot aan de Franse bezetting van 1794, toen de steenkoolmijnen door de staat geconfisqueerd werden en de kloosters opgeheven¹⁷. Op meer plaatsen in Europa zijn kloosters betrokken geweest bij de plaatselijke mijnbouw. Bijvoorbeeld ook de mijnbouw in Luik is door een kloosterorde ontwikkeld; de Cisterciënzers waren eveneens grondbezitters die hun bezittingen ondergronds exploiteerden¹⁸.

Samenvatting

Met dit artikel meen ik aan te tonen dat de Minderbroeders helemaal niets met de ontginningen te maken gehad hebben. Elk bewijs of zelfs maar de vaagste aanwijzing ontbreekt. Er zijn geen primaire bronnen voorhanden, hoofdzakelijk doordat deze veelal door oorlogsgeweld verloren zijn gegaan. Echter, wanneer de theorie van Minderbroeders als mergeexploitanten op waarheid zou berusten, zouden er toch zeker andere, secundaire bronnen en dus indirect bewijs voorhanden moeten zijn. Hierbij moeten we denken aan rekeningen, notariële akten en aller-

lei andere documenten van mensen, die op enige wijze zaken gedaan hebben met de Minderbroeders. Maar ook reisverslagen, dagboeken, kronieken en dergelijke. Ook zouden er sporen van hun activiteiten achtergebleven zijn in bijvoorbeeld opschriften in de berg en in toponiemen. Van dit alles echter helemaal niets. De naam van het gangstelsel Slavante lijkt misschien wel een duidelijke aanwijzing, maar deze naam is pas in de tweede helft van de jaren '30 van de 20e eeuw door Van Schaik geïntroduceerd. Voorheen kende men Slavante als "de Bovenberg"¹⁹. Er is geen enkele aanwijzing dat de Minderbroeders hier actief waren, niet als ondernemers, mijnbouwkundigen, financiers of als blokkbrekers.

De degelijke studie van Pater Dalmatius van Heel geeft, zij het indirect, ook de antwoorden op onze vragen. De Minderbroeders van Slavante waren namelijk -zoals hij overduidelijk weet uit te leggen- mannen van wetenschap, intellectuelen. Zij hadden geen bezit en poogden dit ook niet te verwerven. Ook maakt Dalmatius geen enkele melding van aan mijnbouw gerelateerde activiteiten. Dit is wellicht de sterkste aanwijzing. Bij het doorspitten van diverse archieven zou hij toch zeker enkele sporen gevonden moeten hebben. Deze zou hij beslist vermeld hebben, aangezien het wel heel erg bijzonder geweest zou zijn.

Dereconstructie van het ontstaan van, wat nu blijkt, de Minderbroedermythe is vrij eenvoudig. De eerste onderzoeker, die het vermoeden uitsprak dat de Minderbroeders exploitanten geweest zijn en zodoende de Minderbroedermythe gecreëerd heeft, was David van Schaik en later ook Jan Dielis. Hun belangrijkste argument waren de vele opschriften van Minderbroeders en plafondtekeningen in de vorm van perroenen. Degene die de theorie van David van Schaik en Jan Dielis oppikte en vervolgens als vaststaand "feit" presenteerde bij het grote publiek was Nico Prick. De

suggestieve titel van zijn artikel laat weinig te raden over. Echter, ook hij voerde geen enkel bewijs aan voor zijn beweringen. Daarna kwam deze moderne mythe tot op de dag van vandaag steeds weer op de proppen zonder dat iemand kritische vragen stelde.

Hopelijk hebben wij nu voor eens en altijd afgerekend met de Minderbroedersmythe.

Literatuur en noten

- 1 Verbeet, G. *750 jaar minderbroeders in Maastricht, 1228-1529* (Woerden, 1984) blz. 10
- 2 Bak, C. *750 jaar minderbroeders in Nederland, deel 1: 1228-1529* (Utrecht, 1978) blz. 16-17
- 3 Dingemans, P. *De oude Minderbroeders*, Maastrichts Silhouet, deel 12 (Maastricht 1983) blz. 9
- 4 Verbeet, G. *750 jaar minderbroeders* blz 14-15
- 5 Heel, D. van. *Het Minderbroederklooster te Lichtenberg bij Maastricht, genaamd "Slavanten"*. (Gouda, 1951) blz. 7
- 6 Bak, C. *750 jaar minderbroeders* blz. 76.
- 7 Heel, D. van. *Het Minderbroederklooster* blz. 8
- 8 andere namen waaronder het klooster bekend stond waren: conventus Divinae Luminis (klooster van het goddelijke licht) en conventus Divinae Gratiae (klooster der goddelijke genade).
- 9 Heel, D. van. *Het Minderbroederklooster* blz. 82
- 10 Maes, J, 1998: *De Berg van Maastricht*. Een vertaling uit het Spaans (Castiliaans) van een reisverslag uit 1552 van J.C. Calvete d'Estrella. In: SOK-Medelingen afl. 29, blz. 41-43
- 11 Schaik, D.C. van, e.a. *De Sint Pietersberg*, (Maastricht, 1938), blz. 82
- 12 *Rapport uitgebracht aan de commissie inzake wetenschappelijk onderzoek van de Sint Pietersberg*, Dielis, J. (Bergeijk, 1956) blz. 45-46
- 13 Prick, N. 1980: *Op Slavante verdween het levenswerk van de Minderbroeders*. In: Jaarboek Limburg, blz. 12 t/m 19
- 14 Nota betreffende de betekenis van het Zonneberggangesel in de St. Pietersberg, NN, Provinciale Waterstaat in Limburg (Maastricht, 1966) 37-38
- 15 Kempen, P. van. *De Calepin II van oud Sint Pieter* (Maastricht, 1982) blz.56
- 16 Ubachs, P., Evers, I. *Historische Encyclopedie Maastricht*. (Zutphen, 2005) blz.349, 484, 485
- 17 Raedts, C. *De opkomst, de ontwikkeling en de neergang van de steenkolenmijnbouw in Limburg*. (Assen, 1974) blz. 10 t/m 15
- 18 Silvertant, J. 2007: *De mergelgroeven en hun plaats in de Europese mijnbouwgeschiedenis*. In SOK-Medelingen afl. 47, blz. 7
- 19 Kempen, P. van. *De calepin III* blz. 34

18

18

18

18

Hebben onze mergelgroeven een plaats in de Europese mijnbouwgeschiedenis?

Een kritische beschouwing van het artikel van Jacquo Silvertant in SOK-Mededelingen 47.

ED DE GROOD, SCHOPHEMERHEIDE 3, 3798 's-Gravenvoeren (B)
HENK BLAAUW, HAVER 46, 6581 RC MALDEN

AFBEELDING 1: De talloze plafond- en wandtekens die in de Limburgse mergelgroeven worden aangetroffen zijn voor het overgrote deel nog onverklaarbaar. Dat kruismarkeringen op de plafonds concessieclaims zouden zijn, zoals Silvertant beweert, is bijvoorbeeld wetenschappelijk nog steeds niet aangetoond. Er zal nog veel intensief onderzoek moeten worden verricht om althans van een deel van de tekens de herkomst en betekenis te achterhalen (foto J. Pantekoek)

Inleiding

Het artikel van Jacquo Silvertant in SOK-Mededelingen 47 lijkt, op grond van de titel 'De mergelgroeven en hun plaats in de Europese mijnbouwgeschiedenis' een interessante bijdrage te leveren aan de kennis van de onderaardse mergelgroeven. Het artikel laat zich echter maar moeizaam lezen door irrelevante uitweidingen, tegenstrijdigheden en slordige argumentatie. Het geeft aanleiding tot de vraag of eigenlijk wel wordt aangetoond wat het beweert aan te tonen.

Dit is een belangrijke vraag, omdat menig lezer van SOK-Mededelingen bij oppervlakkig lezen de indruk zal hebben dat dit artikel bewijst dat de Zuid-Limburgse onderaardse kalksteengroeven een duidelijke plaats in de Europese mijnbouwgeschiedenis hebben. Wij zullen hierna aantonen dat het artikel deze conclusie niet waar maakt.

(Bij verwijzing naar teksten in het artikel van Silvertant worden pagina's en regels tussen haakjes genoemd. Tekstregels worden per pagina door-genummerd, lege regels worden niet meegeteld. Bijschriften bij illustraties worden met het illustratienummer aangegeven)

Wat concludeert de auteur precies?

Onder het kopje "Conclusie", aan het einde van het artikel, staat de zinsnede die enigszins als conclusie is op te vatten: "...vooral nu gebleken is dat er met betrekking tot middeleeuwse mijnbouw in Noordwest Europa wel degelijk een soort van universeel systeem van kennisoverdracht moet hebben bestaan" (27/43-46). Verder schrijft Silvertant in zijn "Conclusie" nog dat er met betrekking tot het mijnrecht "wel degelijk een beïnvloeding heeft plaatsgehad uit andere mijnbouwgebieden in Europa" (27/5-8).

In zijn “Inleiding”, daar waar men eerder de hypothese zou verwachten, vinden we nog enkele gevolgtrekkingen in die zelfde lijn. Silvertant stelt hier namelijk dat *“de Zuid-Limburgse onderaardse kalksteengroeven geen directe uitzonderingspositie innemen tegenover andere objecten van middeleeuwse mijnbouw in Europa en dat onze eigen mergelgroeven hun plaats hebben in het groter geheel van wat we weten over historische mijnbouw in de ons omringende landen”* (3/7-12).

Kort door de bocht beweert de auteur dat er sprake was van kennisoverdracht, zowel in de middeleeuwse mijnbouw als bij de totstandkoming van het mijnrecht en dat de historie van de middeleeuwse mergelgroeven past in de historie van de middeleeuwse mijnbouw.

We zullen in het navolgende nagaan wat in het artikel van Silvertant eventueel als bewijs voor deze stellingen kan gelden. Voor de duidelijkheid volgen we daarbij grotendeels de hoofdstukindeling van Silvertant.

Worden deze stellingen bewezen?

Duitsland, Frankrijk, Engeland

Volgens Silvertant is de invloed van het Duitse mijnrecht bij ons duidelijk zichtbaar (5/12-13). In de omgevende tekst wordt deze invloed echter nergens uitgelegd, noch onderbouwd. Nergens wordt duidelijk waar precies het Duitse mijnrecht het onze, zo dat al in de middeleeuwen heeft bestaan, veranderd heeft. Ook de tekst bij figuur 3 zegt dat de invloed van middeleeuwse gecodificeerde mijnreglementen tot ver over de grenzen strekte. Figuur 3 laat daartoe twee getekende figuren zien die, zo suggereert Silvertant, zó op elkaar lijken dat zij het bewijs vormen voor deze stelling. Wij zien echter meer verschillen dan overeenkomsten tussen deze twee afgebeelde - overigens weinig specifieke - figuren.

De bakermat van het mijnrecht in onze streken zou volgens Silvertant

echter liggen in het Luikse gebied (5/13-15). Hij licht dit niet nader toe en ook verderop, onder het kopje “Luik”, vinden we niets daarover. Met zijn mededelingen over Bisschop Engelbert van den Marck en over de abdijen van Sint Lambertus en Saint Jacques legt de auteur een kunstmatige niet aangetoonde relatie tussen mijnbouw en mergelwinning (6/31-35, 7/1-8).

In het bijschrift bij figuur 4 zegt Silvertant dat, toen de mergelgroeven in onze streken verschenen, de blokkbrekers zich bedienden van een techniek die blijkbaar al beproefd was. Hiermee suggereert de auteur dat de kennis van het blokkbreken van elders kwam, dat er dus een beïnvloeding was vanuit overig Europa. Dat zou best zo kunnen zijn, maar Silvertant zegt niet waar dat dan uit blijkt. Een autonome parallelle ontwikkeling van de techniek van het blokkbreken in onze streken blijft daarom ook mogelijk. Ook in het bijschrift bij figuur 5 stelt Silvertant dat er relaties waren tussen soortgelijke regio’s. Als dat al waarschijnlijk lijkt wordt deze stelling nog niet bewezen door de afbeelding van het laden van kalksteen in schepen te Saumur (Frankrijk/Loire). De auteur spreekt van “overeenkomsten”, maar wat is hier dan het Limburgs equivalent? Is er een soortgelijke afbeelding van verlading van steenblokken aan de Maaskade? De lezer blijft hierover volstrekt in het ongewisse.

Onder het kopje “Frankrijk en Engeland” wordt veel besproken, maar geen relatie met de Limburgse groeven aangetoond. Dat ook in Frankrijk bij het verwerken van kalksteenblokken de beste stenen in de buitenmuur werden gemetseld, betreft een zo triviaal gegeven dat het niet serieus kan worden opgevoerd als bewijs voor een beïnvloeding binnen Europa (9/12-14).

Migratie van bergwerkers

Silvertant resumeert hier dat de ontginning van de mergelgroeven beïn-

vloed werd door krachten van buitenaf (9/36-37). Daar hebben we in de voorafgaande tekst echter nog steeds niets van gezien. Voorts stelt hij dat er overduidelijk relaties zijn tussen mijnbouwprojecten door heel Noordwest Europa (9/37-38). Wij kunnen ons goed voorstellen dat die relaties tussen mijnbouwprojecten er zijn geweest, maar hier is het de vraag of onze mergelgroeven daar een rol in spelen. Silvertants verhaal over de migrerende arbeiders, die vanwege hun specialistische kennis overal in Europa betrokken zouden zijn geweest bij de opening van groeven en mijnen, levert geen enkel verband op met de Zuid-Limburgse groeven (9/38-41). Heel even lijkt dit toch het geval te zijn waar Silvertant de Spaanse geschiedschrijver Calvete d'Estrella opvoert, die in 1550 in de Sint Pietersberg Duitsers aan het werk zag (10/12-21). Waar en hoe deze Duitsers de onderaardse steenwinning hebben kunnen beïnvloeden en wat hun betekenis kan zijn geweest voor de kennis van de mergelwinning in onze groeven, geeft Silvertant echter nergens aan. Het is dus maar zeer de vraag of het hier wel gaat om de veronderstelde specialisten. Als de auteur even verder stelt dat het natuurlijk niet zo raar is dat de mergelgroeven in onze streken onder invloed stonden van de mijnbouw in andere gebieden vanwege de rivier de Maas als belangrijke schakel, dan kunnen we ons daar iets bij voorstellen (11/1-5). Maar zijn onderwerp is het vaststellen van relaties en kennisoverdracht en die worden hier wederom verondersteld maar niet aangetoond.

In figuur 7 worden twee plafondtekeningen, één uit Bourré (F) en één uit Zussen (B), met elkaar vergeleken. Van een evidente gelijkenis lijkt hier absoluut geen sprake. Overigens zijn ook ons zeer gelijkende plafondtekens uit diverse regio's bekend, maar het blijft elke keer de vraag of het om symbolen uit de meer algemene (middeleeuwse) iconografie gaat, dan wel om tekens die specifiek aan de steenwinning kunnen worden gerelateerd. Dat de in figuur 8 gepresenteerde plafondtekeningen in onze

Caestertgroeve "*Wahlenzeichen*" zouden zijn, volgens Silvertant fantasiefiguren gemaakt door mijnwerkers uit Noord-Italië, wordt door hem niet toegelicht of onderbouwd. Ook naar de precieze betekenis van het begrip "*Wahlenzeichen*" moet de lezer gissen.

Dat ook de symbolen galg en rad in onze groeven verband houden met de steenwinning wagen wij te betwijfelen (11/30-32). Het waren dermate algemeen gebruikte symbolen dat ze geheel los van de mijnbouwhistorie gezien kunnen worden en het zou in die zin eigenlijk vreemd zijn als ze in de gangenstelsels zouden ontbreken. Het blijft natuurlijk mogelijk dat er in een specifiek geval een relatie met de steenwinning is aan te tonen, maar dat is hier niet gebeurd. Silvertant switcht zelf overigens vrij snel van interpretatie. Eerst meende hij er waarschuwingstekens tegen het overschrijden van concessiegrenzen in te zien, maar later worden dat waarschuwingstekens tegen de losbandigheid van de bergwerkers (11/32-36). Meer dan een persoonlijke veronderstelling kunnen we hier niet in zien.

35

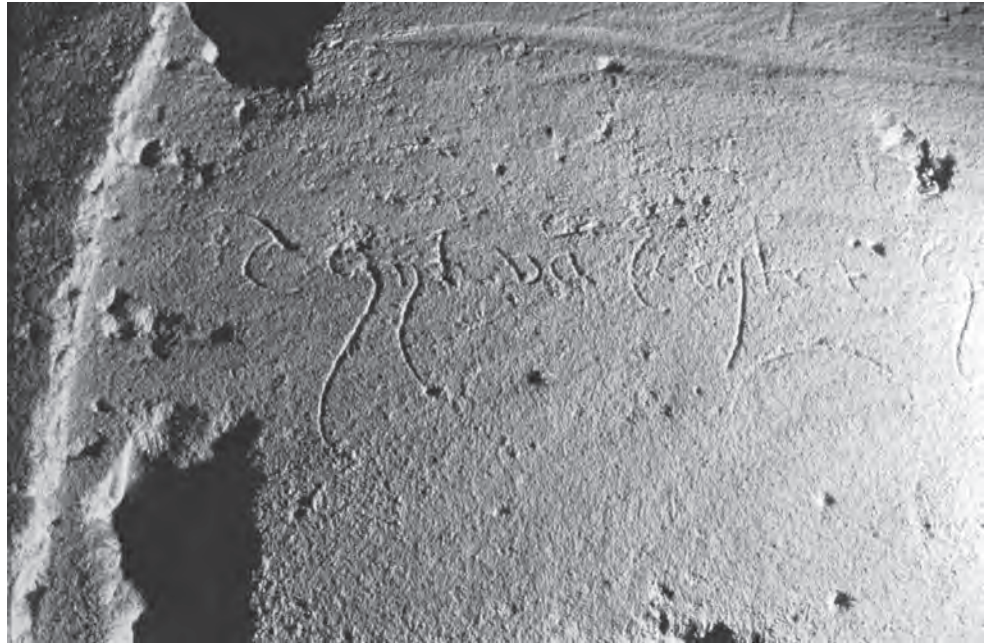
Opleving van de bouwsteenwinning en regulering van de ontginning

Naar analogie van het begrip Bergmeister (NL: mijnopzichter) in de Duitse mijnbouw introduceert Silvertant ook voor de Caestertgroeve een bergmeester: Thyl van Castert, die daar in de tweede helft van de zestiende eeuw de winning begeleid zou hebben (14/19-30). Hij veronderstelt dit omdat Thyl zou wijzen op het begrip tyler, een vooraanstaande die leiding nam. Het is echter maar zeer de vraag of in de inscriptie in de Caestertgroeve wel Thyl staat. Er lijkt eerder gewoon Thys te staan, een in de zestiende eeuw in deze streken algemeen voorkomende naam¹. Ook enkele andere door onderzoekers ontdekte inscripties van deze zelfde persoon wijzen in die richting². Daarmee lijkt ons de ontdekking van het bestaan van 'bergmeester' Thyl te behoren tot de categorie wishfull thinking.

Dat ook in onze groeven, net als in het Duitse Rijk, het recht van vrije ontginning gold in verlaten werken wordt door Silvertant nergens aangetoond (15/18-19). Dat zou moeten blijken uit een systeem van concessieclaims en concessiescheidingen in de Zuid-Limburgse groeven. Maar dan staat of valt deze stelling met de vraag of de door Silvertant veronderstelde concessieclaims en concessiescheidingen dat ook inderdaad zijn (15/20-21). De vage verwijzing naar soortgelijke plafondtekens in Duitsland helpt de lezer hier niet (16/2-7). Zo lang het positieve bewijs voor deze interpretatie van de vele plafondkruisen en andere tekens in de mergelgroeven niet is geleverd blijft de wens de vader van de gedachte.

Dat de organisatie van de mergelwinning onder Pieter Stas, in de zestiende eeuw in de Sint Pietersberg, niet veel anders was dan in het geval van veel buitenlandse ondernemingen is een interessante stelling, (18/5-8). Maar deze stelling wordt hier niet bewezen. Silvertant vermeldt namelijk niet om welke buitenlandse ondernemingen het gaat en welke overeenkomsten zouden zijn aangetroffen.

Verderop in deze paragraaf herhaalt Silvertant de stelling dat we in de Sint Pietersberg dezelfde tendensen zien die bekend zijn van andere mijnbouwgebieden. Hij doelt op vier te onderscheiden fasen in de ontwikkeling van de organisatie van de mergelwinning (18/23-26). Of deze

AFBEELDING 2 EN 3: Twee verschillende inscripties van Thys van Castert in de Caestertgroeve. Het is meer waarschijnlijk dat er Thys staat i.p.v. Thyl (fotocollectie J. Cobben en E. de Groot)

indeling in vier fasen juist is betwijfelen wij ten zeerste zo lang het bestaan van concessieclaims en concessiescheidingen en de daarbij behorende tekens onbewezen blijft. Bovendien zien we ook hier dat Silvertant niet preciseerd in welke mijnbouwgebieden deze verschillende fasen dan zijn terug te vinden.

Wat betreft de derde fase, een systeem van openbare aanbesteding avant

la lettre, zegt Silvertant ook hier weer geen afwijkend beeld te zien met de situatie in andere Europese mijnbouwgebieden, zonder dat hij aangeeft over welke gebieden het dan wel gaat (19/21-22).

Daarmee vervallen ook de veronderstelde overeenkomsten tussen mergelwinning en mijnbouw, die de auteur zo graag wil aantonen.

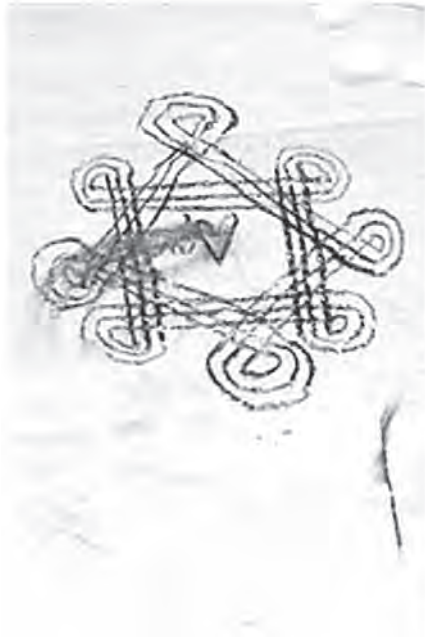
Eigendomsconflicten

De auteur stelt dat vóór dat de winbare steen schaarser werd en er zich eigendomsconflicten voordeden, de ondergrondse steenwinning niet

beïnvloed werd door sociale of politieke onrust. Het waren juist de perioden van rust en welvaart waarin de steenwinning het moeilijk had omdat het arbeidspotentieel dan naar de landerijen trok (19/35-41). Deze situatie zou overeenkomen met tendensen elders in Europa, maar ook hier zegt de auteur spijtig genoeg niet wáár elders in Europa (19/35). Wederom gaat een vergelijking met een situatie elders mank, omdat deze uitspraken elke onderbouwing missen.

Vanwege de door schaarste van de mergel toegenomen eigendomsconflicten werden volgens Silvertant exacte opmetingen steeds belangrijker, waardoor er heel wat meetpunten op de wanden zijn genoteerd. Silvertant toont ons zo'n "meetpunt" in figuur 16: een sierlijk teken op een wand in de Caestertgroeve. Hij presenteert dit teken helaas zonder toelichting of voor-

behoud, waardoor hij andere mogelijke betekenissen lijkt uit te sluiten. Maar de tekening zou slechts een ornament kunnen zijn, zoals dat vanaf het begin van de zestiende eeuw populair werd en geïnspireerd was op de zogenaamde moresken of mauresken, die samen met de zogenaamde arabesken vanuit het oosten via Venetië het vasteland van Europa bereikten³. Deze sierlijke figuur een meetpunt noemen doet ook vreemd aan, omdat als er iets in de Caestertgroeve gemeten moest worden er toch meerdere meetpunten te vinden moeten zijn en die hebben wij niet kunnen ontdekken.

AFBEELDING 4: Meetpunt in de Caestertgroeve volgens Silvertant (links). Maar het kan ook evengoed een moreske zijn (rechts)

Silvertant stelt dat latere mijnreglementen (in het Luikse?) ook voor andere varianten van ondergrondse winning (dan steenkoolwinning) werden gebruikt en dat het daarom aannemelijk is dat ze ook de rechtsgebruiken met betrekking tot de onderaardse winning van bouwsteen hebben beïnvloed (23/24-26). Wij zien het causale verband hier vooralsnog niet. Dat, volgens Silvertant, de realiteit in de groeve dit bewijst wordt door hem niet waargemaakt in de erna volgende zogenaamde "voorbeelden", die slechts conflicten rond de mergelwinning in de Sint Pietersberg beschrijven, maar vervolgens niet door hem in verband

worden gebracht met de mijnreglementen elders (24/3-41). Overigens vraagt de auteur - enige pagina's eerder - zichzelf af of het niet andersom was, of de ervaring met conflicten in de mergelgroeven niet eerder ten voordele gewerkt zou hebben van reglementen voor de Luikse kolenwinning (21/19-22).

Mijnreglementen en hun internationale werking

Silvertant schrijft dat het mijnreglement van 1668 in Daelhem werd geconcipeerd op grond van de rechtsgebruiken in het Prinsbisdom Luik en het Hertogdom Limburg (24/51-53). Bij de burens, in de Spaanse partage van de landen van Overmaas was dat weer net iets anders geregeld (24/44-47).

Dit geeft volgens ons aan dat de geldende rechtssystemen sterk afhankelijk waren van de bestuur-

lijke entiteiten in de staatkundige lappendeken, die de huidige Euregio toen was en dus niet een gevolg waren van beïnvloeding door mijnbouwgebieden elders in Europa. Toch besteedt Silvertant in dit artikel voornamelijk aandacht aan de relatie met het Luikse mijnbouwgebied, een gebied dus dat bijna het onze is, waardoor het vinden van relaties nogal gratuite wordt. De auteur voelt dat zelf ook wel aan waar hij in de tekst bij figuur 19 suggereert dat we de relaties in het echte buitenland moeten zoeken, in Frankrijk bijvoorbeeld. Volgens Silvertant moeten we groot denken en onze groeven, vooral die met grootschalige ontgin-

ningsfasen, zoals in de Sint Pietersberg, plaatsen in een groter geheel; alleen vanuit dat perspectief kunnen ze bestudeerd worden.

Maar waar is dan dat groter geheel? Daar hadden we nu juist in zijn artikel verwacht meer over te zullen lezen.....

Mergelmijnen?

In het bovenstaande hebben we gezien dat Silvertant er niet in slaagt om een relatie aan te tonen tussen onze regionale mergelwingebeden en mijnbouwgebieden elders in Europa, laat staan om voorbeelden van kennisoverdracht op internationaal niveau te presenteren.

Ons verbaast dat niets. De onderaardse winning van kalksteen verschilt hemelsbreed van de winning van erts en kolen in mijnen. Niemand spreekt over "mergelmijnen". Er zijn volgens Van Dale vele soorten mijnen: bauxietmijn, diamantmijn, kalimijn, kopermijn, kwikmijn, loodmijn, steenkoolmijn, vuursteenmijn, zilvermijn en zwavelmijn, maar een steenmijn kent Van Dale niet.

Mergelwinning is een activiteit waar relatief weinig kennis voor nodig is en vindt plaats in een open of onderaardse mergelgroeve. Behalve het breken of winnen van de mergelblokken, het transport naar buiten en het laden op een kar of schip was er nauwelijks andere kennis nodig om het vak van blokbreker uit te oefenen. Illustratief hiervoor is hetgeen J. Knubben vermeldt in zijn uitgebreide studie over de Geulhemmergroeve⁴. Hij memoreert een gemeentelijk schrijven uit 1851 waarin wordt gemeld: *"een ieder die geneegen was begaf zich in een der bergen tot het breken van blokken"*. Voorts vermeldt Knubben dat het niet ondenkbaar is dat het blokbreken werd gezien als een vanzelfsprekend soort "armenwerk" waar je niet al te moeilijk over deed.

Het delven van erts en steenkolen vraagt wel bijzondere kennis. Om een mogelijke vindplaats van een bepaald erts te traceren, vervolgens het erts - meestal ondergronds - te delven en te verwerken tot een metaal,

was uitgebreide en specifieke kennis nodig die in de middeleeuwen in de gilden verworven werd.

Zo ook bijvoorbeeld in Luik en Maastricht. In de middeleeuwen bestond er in Luik een gilde voor elk van de 32 ambachten die daar werden uitgeoefend⁵. Maastricht kende eveneens het gildewezen dat door H. Thewissen in 2007 uitvoerig is beschreven⁶.

Zowel de mijnwerkers als de steenbewerkers hadden hun eigen gilde, maar de blokbrekers ontbreken in beide steden als autonoom gilde. Hun status past niet in het gildewezen dat een opleidingsstelsel kende van de leerling, die vervolgens gezet en ten slotte meester werd. Het vak van blokbreker was eenvoudiger; die leerde in korte tijd hoe hij de mergelblokken vakkundig uit de mergelwand moest hakken en zagen. Daar was geen systeem van leerling-gezet-meester voor nodig.

Het economische belang van erts- en kolenmijnen verschilde en verschilt nog steeds aanzienlijk van het economische belang van steengroeven. De mergelsteen werd in de middeleeuwen voornamelijk lokaal verhandeld. Slechts de ligging van mergelgroeven langs de Maas maakte goedkoop transport naar verder gelegen locaties mogelijk, waardoor we ook elders in het stroomgebied van de Maas de mergelsteen nog kunnen terugvinden in muren van kerken en kastelen.

De economische betekenis van de erts- en kolenmijnen daarentegen is vanaf de middeleeuwen van veel grotere betekenis geweest en vergde een gecompliceerde organisatie om van vinden en delven tot eindproduct te komen. Dat lijkt voor steenkoolmijnen in mindere mate het geval te zijn, maar dat is niet zo want de bij de winning van kool vereiste schachtbouw en beveiliging van de gangen specifieke kennis, die eveneens in het gilde werd verworven.

We vinden het verschil tussen mijnbouw en steenwinning ook terug in het historisch onderzoek naar beide activiteiten. Met betrekking tot de mijn-

AFBEELDING 5 en 6: Steenhouwers, beeldhouwers en groeepzichters (*maîtres de carrière*) behoorden in het Luikse tot het gilde van de metselaars (*maçons*, linker afbeelding). Rechts het wapenschild van de mijnwerkers (*houilleurs*). Deze wapenschilden van Luikse ambachten uit ongeveer 1530 bevinden zich in de apsis van de abdijkerk van Saint Jacques te Luik

40

bouw is uitvoerig historisch onderzoek verricht, waarbij o.a. de sociale en maatschappelijke aspecten van het werken in de mijnen bestudeerd werden. De voorbeelden uit de mijnbouw zijn o.a. te vinden in het onderzoek van Kranz⁷, waaruit Silvertant ook citeert en verschillende onderzoeksprojecten van het Sociaal Historisch Centrum in Maastricht⁸.

Mijnwerker en steenbreker zijn twee wezenlijk verschillende ambachten, zoals ook Silvertant zelf laat zien in figuur 18, waar beide apart zijn afgebeeld en waar hij zelf van zegt dat hun relatie nog een punt van toekomstige studie is.

Interessant in dit verband is dat in de vensters van de oude abdijkerk van Saint Jacques te Luik de stenhouwers, de beeldhouwers en zelfs de groeepzichters zijn ondergebracht bij de "maçons", de metselaars, en niet bij de "houilleurs", de mijnwerkers⁹.

Mede daarom vermoeden wij dat het wel heel vruchtbaar kan zijn om juist de relaties tussen de steendelvers/blokbrekers en de bewerkers van de steen te onderzoeken, zowel per regio als in heel Europa.

Ook ten aanzien van andere aspecten van de onderaardse mergelgroeven mag van een vergelijkende studie van groevegebieden in Europa, denken wij, veel verwacht worden. Terwijl zich daar wel allerlei verbanden lijken op te dringen, doet Silvertant er, althans in dit artikel, bijna niets mee¹⁰. Zijn aandacht gaat eenzijdig uit naar het Luikse, naar de steenkool, naar mijnbouwreglementen. Van zijn aangekondigde zoektocht naar het groter geheel van de historische mijnbouw in Europa hebben wij in zijn artikel bijzonder weinig resultaat gezien en er zeker geen plaats in ontdekt voor de historie van de Limburgse onderaardse mergelsteenwinning.

Conclusie

De stelling van Silvertant in zijn artikel in SOK-Mededelingen nummer 47, dat de ondergrondse steenwinning in Limburg werd beïnvloed door andere mijnbouwgebieden in Europa, dat er een universeel systeem van kennisoverdracht moet hebben bestaan en dat daarom onze mergelgroeven hun plaats hebben in het groter geheel van wat we weten over historische mijnbouw in de ons omringende landen, is op zijn minst voorbarig. Uit zijn betoog blijkt dit namelijk helemaal niet en zijn talrijke beweringen in deze zin worden nergens onderbouwd. Het blijkt riskant om vanwege het ontbreken van schriftelijke bronnen over de historie van de middeleeuwse mergelwinning die ontbrekende kennis te zoeken in een vergelijkende studie van de historie van de middeleeuwse mijnbouwkunde.

Wij vermoeden dat van de zoektocht naar een plaats voor de (ook Limburgse) steenwinning in de Europese mijnbouwhistorie weinig verwacht mag worden om de eenvoudige reden dat mijnbouw en steenwinning intrinsiek verschillende onderwerpen zijn. Resultaten verwachten wij veel eerder van een vergelijkend onderzoek van alle wingebieden van mergel- en ander kalksteen in Europa, waarbij vooral ook gekeken zou kunnen worden naar relaties en kennisoverdracht tussen de steendelvers ondergronds en de steenverwerkers op de Europese bouwplaatsen.

Noten

- 1 Zie bijvoorbeeld: Index des noms de personnes, pag. 139, in: Gobert, T, 1978. **Liège à travers les âges : les rues de Liège**, deel 12, Uitg. **Brussel**.
- 2 Inscripties van Thys vD Castert in fotocollectie J. Cobben en E. de Groot: C7-75-1, C7-85 en Tbe6-65-1. Zie ook Cappelli A., 1928, *Lexicon Abbrevia turarum*, Uitg. Leipzig en Roks G.L.A., 1993, *Oud schrift in Limburg*, Uitg. Maastricht.
- 3 Jong, M. de, 1988. Ornamentprenten in het Rijksprentenkabinet, Uitg. Amsterdam, Rijksprentenkabinet.
- 4 Knubben, J., 2008. In en om de Geulhemmergroeve, pag. 162-163, Uitg. **Berg en Terblijt**, Stichting "De Rotswoning".
- 5 Muller, F., 1998. *Les trente-deux bons métiers de la cité de Liège*. Deuxième édition en couleurs. Uitg. Liège, 2e édition, 2003. Zie ook noot nr. 9.
- 6 Thewissen, H., 2007, *De (goede) ambachten van Maastricht, 1135-1795: organisatie, regulering, economische en charitatieve ambities*, Uitg. Maastricht, Thewissen.
- 7 Kranz, H. 2000. *Lütticher Steinkohlenbergbau im Mittelalter: Aufstieg, Bergrecht, Unternehmer, Umwelt, Technik*. Uitg. Aachen, Reeks: *Aachener Studien zur älteren Energiegeschichte*, Bd. 6.
- 8 Gales, B., 2004. *Delven en slepen, Steenkolenmijnbouw in Limburg: techniek, winning en markt gedurende de achttiende en negentiende eeuw*. Uitg. Hilversum. Er zijn verschillende andere publicaties van het SHC over mijnbouw en mijnwerkers.
- 9 Poncelet, E., 1900. *Les bons métiers de la cité de Liège*, p. 182. **Uitg. Liège**.
- 10 Zie voor deze verbanden de vele artikelen over buitenlandse mergelgroeven in de reeks SOK-Medelingen vanaf 1982.

N. 254.

Vendredi et Samedi.

1 et 2 novembre 1867.

LE COURRIER

DE LA MEUSE,

JOURNAL DU LIMBOURG.

ABONNEMENT PAR TRIMESTRE:
pour Maastricht . . . 0. 5.00
par la Poste . . . » 6.00
pour l'étranger (affran-
chissement en sus) . . » 5.00

ON S'ABONNE:
au bureau du journal, à Maastricht, et à tous les bureaux de Poste.

(Les lettres et envois non affranchis seront refusés. — Les manuscrits déposés ne seront pas rendus.)

ANNONCES:

Par ligne d'impression, 10 cents.
Timbre par insertion, 35 »
(Les titres comptent pour le nombre de lignes qu'ils occupent.)

RÉCLAMES:

20 cents la ligne ordinaire.

Une sinistre découverte dans la grotte de Caestert

WILFRED SCHOENMAKERS, VIA REGIA 147 D, 6216 BV MAASTRICHT

Inleiding

Wie de eindeloze mergelgangen van de Sint Pietersberg bij Maastricht beloopt kan dit vrijwel niet doen zonder zich af te vragen of hier niet reeds vele mensen verdwaald en dientengevolge overleden zijn. Als VVV gids in de Sint Pietersberg krijg ik hier in ieder geval regelmatig vragen over en dan te bedenken, dat dit uitgestrekte gangenstelsel honderd jaar geleden nog vele malen groter en de verlichting juist vele malen slechter was.

Toch zijn er ons slechts enkele verhalen overgeleverd van vondsten van lijken. De bekendste is zeker de beschrijving van Faujas Saint Fond in zijn “Historie Naturelle de la Montagne de Saint-Pierre de Maestricht” uit 1799 (vertaald door J.D. Pasteur (1802)) van zijn bezoek aan het Noordelijk gangenstelsel van de Sint Pietersberg, kort na de Franse inname van Maastricht in 1794. Tijdens dit bezoek treffen zij een lijk aan in één van de gangen. Faujas concludeert dat dit lijk hier minstens zestig jaar gelegen moet hebben, gezien de staat waarin het zich bevindt (een geraamte met kleren aan). J.D. Pasteur, die zeven jaar na Faujas de grotten bezoekt en dan op ongeveer dezelfde plek een lijk aantreft, twijfelt echter aan de ouderdom van het door Faujas beschreven lijk. In een voetnoot van zijn vertaling schrijft hij hierover: *“Naar mijne gedagten kan dat lijk niet wel zoo oud zijn. Ik heb het aldaar zeven jaaren laater dan de schrijver zien leggen, en toen was er niets meer over dan beenderen. Zoo het dan zestig jaaren aldaar gelegen hadd’ zou het bederf in de zeven laatste jaaren eene vordering gemaakt hebben, naar evenredigheid veel grooter dan in de zestig voorige jaaren, dat niet waarschijnlijk is en geen plaats heeft omtrent uitgedroogde lijken.”* (J.D. Pasteur 1802: 70). Volgens de gids, die Pasteur begeleidt, zou het door Pasteur bezochte lijk van een Fransman zijn en er slechts anderhalf jaar liggen, maar Pasteur is er niet zeker van dat het een ander lijk is dan hetgeen Faujas gezien heeft.

43

In de literatuur komen we nog een aantal beschrijvingen tegen van vondsten van een lijk of lijken. De Bruijn schrijft in 1903 ook over de vondst van een lijk, maar hij heeft zijn tekst ontleend aan Faujas. Ook Bory de Saint Vincent verwijst naar de vondst die Faujas vermeldt en hoewel hij er aan toevoegt, dat hij zelf tijdens zijn onderaardse tochten menselijke beenderen heeft gevonden, geeft hij hier verder geen inlichtingen over of bewijzen van. Heeft hij, bijvoorbeeld zoals Faujas, een compleet lijk gevonden of waren het slechts enkele botten en waren het dan werkelijk menselijke botten of heeft hij dierlijke botten gevonden en deze aangezien voor menselijke? Bory weidt hier niet over uit zodat dit verder onduidelijk blijft. Van Schaïk, ten slotte, heeft een aantal legenden opgenomen in zijn standaard werk over de Sint Pietersberg (1983), die verzameld zijn door Willy Vester. Hoewel er wel een legende over verdwalen gaat, overlijdt er niemand. Alleen in de legende van de vier monniken van Slavante (niet opgenomen door Vester) is er sprake van een noodlottige verdwaling, die zich zou hebben afgespeeld in 1640. Verder vinden we erg weinig vermeldingen van verdwalingen en dientengevolge overlijdens in de Sint Pietersberg. Hoewel verdwalen dus voor de hand zou liggen zijn er uit de overlevering slechts één of mogelijk twee duidelijke beschrijvingen bekend van noodlottige verdwalingen.

De Maasgouw

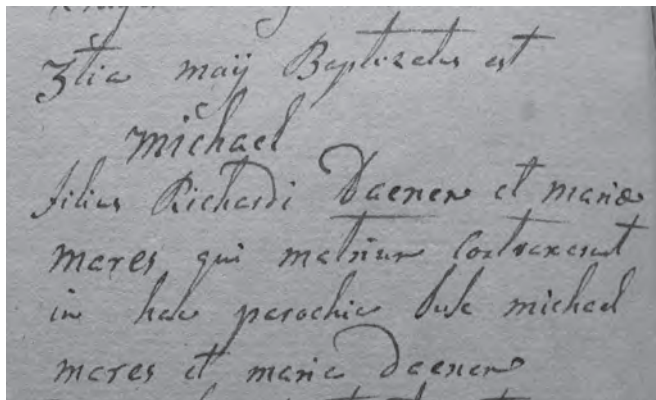
Per toeval werd ik echter attent gemaakt op een kort stukje in het “Cronijkje van het Hertogdom Limburg sedert MDCCCXXX” dat in 1975 is opgenomen in de Maasgouw (De Maasgouw, 94 (1975), nummer 6) en dat van de hand is van Johannes Joseph (Jos) Habets (1829-1893), onder andere pastoor van Wolder van 1878 tot 1881 en vanaf november 1881 Rijksarchievaris in Limburg. Bij 2 november 1867 schrijft hij in zijn kroniek:

“Mathijs Daenen, landbouwer, oud 74 jaren, wonende te Biesland, Oud-Vroenhoven werd vermist den 29 Juli 1865. Alle pogingen om iets van hem te vernemen bleven onbekroond en vergeefs had men alle plaatsen en streken onderzocht waar de vermiste de gewoonte had zich te begeven. Dezer dagen vond men zijn lijk terug in de onderaardsche gangen van den St. Pietersberg bij Maastricht, op eenen plaats waar jaren lang niemand gegaan is. De voetstappen van den ongelukkigigen alleen waren zichtbaar. Neven het lijk bevond zich een lucifersdoosje, eenige zwaveltjes en iets verder aan een mergelblok hong zijn zakdoek. Op den muur stond: Ik ben verdwaald, God beware mijne arme ziel. De laatste uur van dezen man in deze afgrijselijke spelonken, met geen druppel water, geen troost van God of menschen moet afgrijselijk zijn geweest. Het lijk van Daenen werd gevonden bij Caestert eene plaats bij den ingang des bergs”.

Wie was nu eigenlijk deze Mathijs Daenen?

Michael Daenen

De Mathijs Daenen uit het stuk van Jos Habets blijkt in werkelijkheid Michael Daenen te heten. Michael Daenen werd op 3 mei 1793 te Vroenhoven (Biesland) gedoopt (mogelijk in de St. Marcuskerk) in Wolder, als eerste kind van Richardus Daenen, landbouwer, en Maria Mares. Michael zelf trouwt op 22 september 1825 met Maria Margarita Kerkhofs, dochter van Evard Kerkhofs, op dat moment burgemeester van Oud-Vroenhoven. Michael's grootvader, Michael Mares, is overigens ook burgemeester van Oud-Vroenhoven geweest. Daarnaast was een nicht van Michael, Gertrudis Vrijens, dochter van Jan Vrijens en Eva Mares, getrouwd met Petrus Hubertus Ceulen, de burgemeester van Sint-Pieter, waarvan een portret getekend is in grotten Zonneberg. Michael is overigens één van de getuigen bij dit huwelijk.

AFBEELDING 2: Doopinschrijving van Michael Daenen in het kerkregister van Wolder op 3 mei 1793

Michael Daenen was landbouwer en brouwer in zijn huis, genaamd De Fonteyne, gelegen te Biesland. Het huis De Fonteyne was een mergelstenenhuis en is waarschijnlijk in 1705 gebouwd door de betovergrootvader van Michael Daenen (bron: www.marres.nl). Het lag langs de Cannerweg in de buurt van de St. Servaasbron. Het huis De Fonteyne was een grote boerderij met woonhuis, brouwerij, stallen en schuur en met in totaal ongeveer drie hectare land erbij. Het huis De Fonteyne is ook terug te vinden op de maquette van Maastricht van 1748-1752 en op de Tranchotkaart uit 1803. Momenteel zijn er nog steeds enkele stukken van het huis terug te vinden. Huis Cannerweg nummer 338A is nog een deel van het originele gebouw (het in het huis aanwezige jaartal 1658 is er recent in aangebracht en hoort niet bij het originele huis). Volgens de Kadasterkaart van Oud-Vroenhoven sectie C, blad 1, uit 1811-1832 betreft het hier de brouwerij, die bij het huis hoorde (bron: www.watwas-waar.nl). In dit huis bevindt zich ook nog een mergelstenen waterput die

AFBEELDING 3: Huis Cannerweg 338A, de vroegere brouwerij van Michael Daenen

waarschijnlijk gebruikt is bij het brouwen. Achter deze brouwerij ligt nog steeds een deel van het vermoedelijke woonhuis van Michael Daenen. Het huis op de Cannerweg nummer 338 is in 1908 gebouwd op de plek van andere delen van het huis, mogelijk de vroegere stallen, die behoorden bij De Fonteyne.

Michael kwam dus uit een redelijk welvarende familie en was zeer waarschijnlijk ook een aanzienlijk persoon. Michael kon ook schrijven (toendertijd niet vanzelfsprekend), even als zijn vader en beide grootvaders. Hij is dan ook vaak terug te vinden op akten als getuige, samen met zijn oom, de eerder genoemde Jan Vrijens die ontvanger der directe en indirecte belastingen was. Tevens had hij verschillende knechten in dienst die uit de omliggende dorpen afkomstig waren. Uit de militiegegevens van 1811 (gegevens militaire dienst) weten we ook hoe Michael er ongeveer uit heeft gezien. Hij was vrij klein met 1 meter en 57,1 centimeter. Hij had een rond gezicht met een hoog voorhoofd, grijze ogen en blond haar, een lange neus en een ronde kin.

Michael had negen kinderen, vier zoons en vijf dochters. Tot het overlijden van zijn vrouw in 1846 op 43-jarige leeftijd zal hij zeker een goed leven hebben gehad. Michael hertrouwt niet.

Le Courier de la Meuse

De vondst van het lijk van Michael Daenen in oktober 1867 wordt ook duidelijk beschreven in een krantenartikel in de Franstalige krant le Courier de la Meuse van 1 en 2 november 1867 (weekend editie), dat vertaald luidt:

Een gruwelijke ontdekking werd gedaan woensdagavond in de grot van

AFBEELDING 4: De beschrijving van de vondst van het lijk van Michael Daenen in le Courier de la Meuse van 1 en 2 november 1867

Caestert. De heren Collené, van deze stad, doorliepen de grot, toen zij plotseling, in het schijnsel van hun toortsen, een lichaam zagen leunend tegen een wand van de grot.

Dit lichaam was dat van een oude man; het was extreem mager; het was volledig versteend. Men zag dicht bij het lichaam een leeg luciferdoosje.

Om hem heen lagen halve gebruikte lucifers. De plaats waar deze ontdekking werd gedaan is één mijl van de ingang. Het was duidelijk dat diegene wiens stoffelijk overschot men zojuist gevonden had verdwaald was in het donkere labyrint van de grot, na zijn laatste lucifer gebrand te hebben, en hij was van uitputting gestorven.

Na het verlaten van deze lugubere plaats, hebben de heren Collené verteld wat zij hadden gezien. De inwoners van Lanaye spoedden zich naar de vermelde plaats; zij herkenden aan de kleding Michel Daenen, 74 jaar oud, landbouwer te Biesland, die niet meer gezien was sinds 29 Juli 1865, en van wiens verdwijning wij melding hebben gemaakt in ons nummer van twee dagen later.

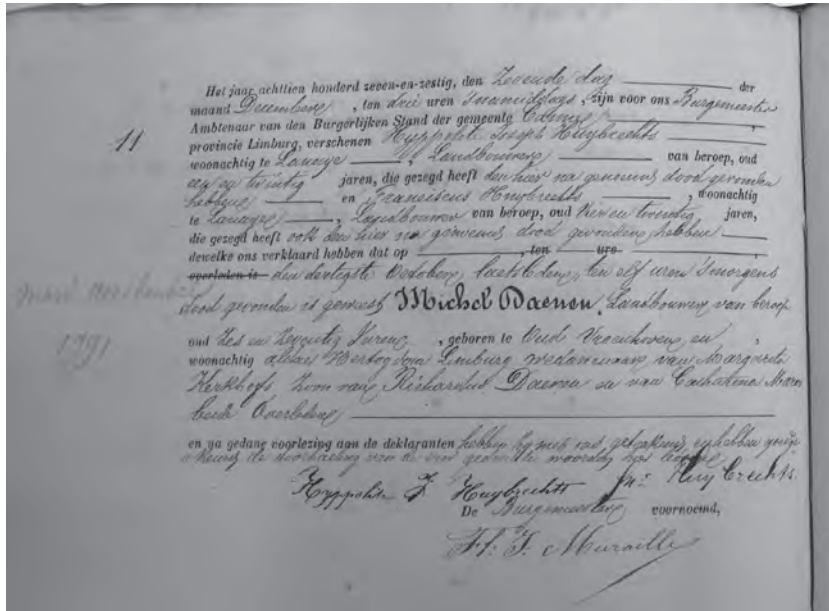
Het Belgische gezag ging ter plekke om de dood vast te stellen. De begrafenis zal in Wolder plaatsvinden.

Dit krantenartikel roept een aantal vragen op. Allereerst is er sprake van de heren Collené uit Maastricht. Wie waren zij en wat deden zij in de grotten? Kan het zijn dat hier de achternaam fout geschreven is en zijn het misschien de heren Collinet die hem vinden? De familienaam Collené komt namelijk in de archieven in Maastricht niet voor (terwijl beide heren hier wel vandaan blijken te komen). Verder staat de groeve Ternaaien-beneden bekend als de berg van Collinet. Zou het dan kunnen dat de heren Collinet een bezoekje brachten aan hun eigen groeve, aan Ternaaien-boven of aan groeve Caestert?

Het lichaam wordt duidelijk beschreven en het lijkt er op dat het lichaam nog goed herkenbaar was (ook al heeft men het herkend aan zijn kleren). Er is hier blijkbaar niet, zoals bij het lijk dat door Faujas beschreven wordt, sprake van een geraamte met kleren aan. Er wordt immers beschreven dat hier het lijk van een zeer magere oude man zit, die eerder versteend lijkt. Uit navraag bij het Nederlands Forensisch Instituut te Rijswijk blijkt dat het

zeer goed mogelijk is dat het lichaam van Michael Daenen gemummificeerd is. Ook is het heel goed mogelijk dat het lijk nog steeds rechtop zat toen het werd aangetroffen. Gezien de klimatologische omstandigheden en de afwezigheid van insecten is het heel goed mogelijk dat er een natuurlijke mummificatie optreedt waarbij de huid goed intact blijft. Natuurlijke mummificatie komt overigens wel vaker voor. Zo zijn er in het Natuurhistorisch Museum te Maastricht gemummificeerde dieren te zien, waarvan een aantal gevonden zijn in mergelgroeven. En denk ook maar aan bijvoorbeeld de mummies onder het kerkje in het Friese Wieuwerd die ook vrij goed geconserveerd zijn, ondanks hun hoge ouderdom van enkele honderden jaren. Een constante lage temperatuur en een constante luchtstroom lijken het mummificatieproces positief te beïnvloeden. Het lijk, dat Faujas aantrof, lag volgens zijn beschrijving op een warme plek en met zeer waarschijnlijk weinig luchtstroming, omdat het volgens de beschrijving in een lange doodlopende gang lag. Dit kan dus ook de reden zijn waarom het lijk dat hij beschrijft niet meer dan een geraamte was.

Er wordt melding gemaakt van een doosje lucifers, maar niet van een (mijn)lamp. Had Michael geen lamp bij zich of heeft hij de lamp eerder achtergelaten, misschien wel omdat de lamp uit is gegaan door gebrek aan brandstof en is hij verder gelopen met enkel brandende lucifers of op de tast? Hij blijkt vrij ver van de ingang verwijderd gevonden te zijn. Hoe kan iemand hier komen met alleen een doosje lucifers? Daarnaast wordt beschreven dat de afgebrande lucifers rond om hem lagen, wat er op lijkt te duiden dat hij ze niet gebruikte om de weg te vinden. Heeft hij zijn weg dan enkel op de tast gevonden of is zijn lamp gewoon onopgemerkt gebleven, omdat ze op een geheel andere plek in de groeve stond. Of lag hij dan toch bij de ingang in de buurt, zoals Habets schrijft? Habets situeert de plek waar het lijk gevonden wordt namelijk bij de ingang van de berg, terwijl in het krantenartikel sprake is van een afstand van één mijl van de ingang. Wie

heeft hier gelijk? Het vermoeden bestaat dat de tekst uit het krantenartikel hier de juiste weergave geeft. Hiervoor zijn een drietal argumenten aan te voeren. Allereerst is de tekst van het krantenartikel geschreven direct na het vinden van het lijk van Michael, terwijl Habets er een tijd later pas over schrijft. Daarnaast zou een verdwaling in de buurt van de ingang zeer waarschijnlijk niet tweeënhalf jaar onopgemerkt zijn gebleven. Ten slotte, indien Habets zich (al dan niet ten dele) gebaseerd heeft op het krantenartikel (wat heel goed zou kunnen, Habets geeft immers geen bronvermelding, terwijl hij zelf niet in de buurt werkzaam was rond 1867, waardoor een eigen waarneming niet waarschijnlijk lijkt), dan is het zeer wel mogelijk dat hij het

AFBEELDING 5: Overlijdensakte van Michael Daenen uit de Burgerlijke Stand van Kanne van 7 december 1867

Franse “lieue” in het krantenartikel verkeerd gelezen heeft. “Lieu” betekent inderdaad “in de nabijheid van”, lieue, met een extra “e” op het eind moet echter gelezen worden als “een mijl verwijderd van”.

Ten slotte rijst de vraag waarom het Belgische gezag gekomen is om de dood vast te stellen? Komen zij enkel omdat de mensen van Ternaaien zeer waarschijnlijk de eigen politie hebben ingelicht of betekent dit ook dat Michael op Belgisch grondgebied lag of kan hij ook op Nederlands grondgebied hebben gelegen?

Hoe en waarom?

Hoe kwam Michael nu in Caestert terecht? Wat ging hij er doen? Zeer waarschijnlijk beschikte Michael over meerdere paarden, maar het lijkt niet aannemelijk dat hij te paard vertrokken is. Een achtergelaten paard zou snel opgemerkt zijn waardoor men vanaf de vindplaats van het paard zou hebben kunnen gaan zoeken. Ook wordt nergens melding gemaakt van het missen van een paard. Hij zal dus zeer waarschijnlijk te voet naar Ternaaien gegaan zijn. Dat is vanaf de St. Servaasbron nog een behoorlijke tocht (minstens 4,5 Km indien hij er direct naartoe gelopen is), zeker voor iemand van zijn leeftijd (72 jaar). Blijkbaar was hij dus nog in goede lichamelijke conditie. Waarom hij naar Caestert ging wordt niet helemaal duidelijk. Uit het krantenartikel van zijn vondst blijkt in

ieder geval wel dat hij bekend was bij de mensen van Ternaaien. Betekent dit dat hij hier vaker kwam en er bijvoorbeeld zijn stamcafé had? Of was hij gezien zijn sociale positie sowieso een bekend figuur, zeker onder de landbouwers in de omgeving (hij had knechten die uit Kanne kwamen, dus mogelijk kwamen er ook uit Ternaaien) en is dit de reden dat men hem herkende? Hij werd in ieder geval herkend door twee landbouwers.

Uit het krantenartikel weten we dat de heren Collené hem gevonden hebben en dat de inwoners van Ternaaien hem hebben herkend. Uit de overlijdensakte uit Kanne van zeven december 1867 blijkt dat Michael Daenen op dertig oktober 1867 om elf uur 's morgens (en dus niet zoals in het krantenartikel staat 's avonds) gevonden en herkend is door twee personen uit Ternaaien, namelijk de broers Hippolite en Franciscus Huybrechts, die beide landbouwer waren. De overlijdensakte maakt dus geen melding van de heren Collené, maar dat sluit niet uit dat zij degene zijn die het lijk in eerste instantie gevonden hebben.

Uit het krantenartikel kunnen we echter nog iets opmaken. Er blijkt melding te zijn gemaakt van de verdwijning van Michael op 29 juli 1865. Dit korte stukje wordt inderdaad aangetroffen in le Courrier de La Meuse van 30 en 31 juli 1865. Er staat: *Le nommé D....., de Biesland, atteint d'idiotisme a quitté depuis hier après-midi son domicile sans que l'on soit parvenu à le retrouver*. Vertaald is dit: "De genoemde D....., van Biesland, die getroffen is door krankzinnigheid, heeft gisteren namiddag zijn huis verlaten zonder dat men hem heeft kunnen vinden".

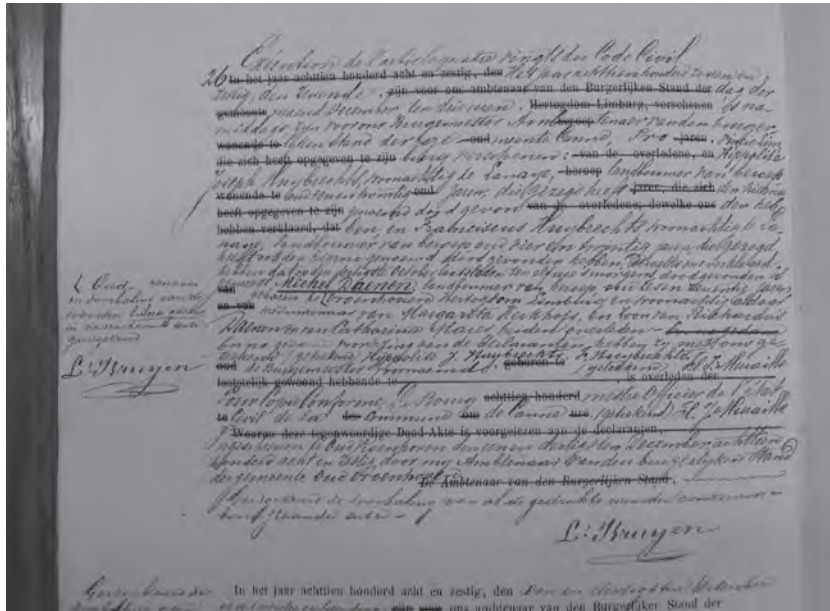
Er is dus blijkbaar iets met hem gebeurd waardoor hij niet meer goed voor zichzelf kon zorgen en blijkbaar is dit vrij plotseling gekomen. Wat er precies aan de hand is geweest met Michael weten we niet, het kan van alles geweest zijn. Dit kan uiteenlopen van een eenvoudige depressie of een

psychose tot dementie, alzheimer of zelfs een hersentumor, waardoor een gedragsverandering is opgetreden. Over de ernst van de aandoening valt weinig te zeggen, dit is niet op te maken uit het krantenartikel. Duidelijk is wel dat de familie zich gelijk zorgen maakte, want ze hebben niet alleen naar hem gezocht, maar ook al direct een berichtje in de krant laten plaatsen. Kan het dus zijn dat hij gewoon weggelopen is en puur per toeval naar Caestert gelopen is, zonder dat dit vooraf zijn doel was? Zou het kunnen dat hij met iemand, die aan het werk was in de groeve, mee naar binnen is gelopen of er achteraan is gelopen, zonder dat deze het door had? Dit zou dan ook kunnen verklaren waarom er geen melding wordt gemaakt van een lamp. Indien hij wel een lamp bij zich heeft gehad (wat ook weer niet geheel uit te sluiten is), dan zou dit ook betekenen dat hij doelbewust van huis is weggegaan om de mergelgroeven in te gaan. Ook zou dit betekenen dat hij dan zeer waarschijnlijk vaker in deze mergelgroeven is gekomen. Gezien de afstand van deze mergelgroeven tot zijn woonhuis ligt dit niet voor de hand. Ook als hij als landbouwer gebruik zou maken van mergelgroeven voor bijvoorbeeld opslag van goederen of het stallen van dieren, dan ligt het eerder voor de hand dat hij de mergelgroeven in de Cannerberg zou benutten, die immers veel dichterbij liggen. Het lijkt dus, gezien zijn toestand op het moment van zijn verdwijning, niet heel waarschijnlijk dat hij doelbewust naar de mergelgroeven is gegaan, maar eerder dat hij er per toeval ingelopen is. Misschien is hij in de groeve verkoeling gaan zoeken voor het warme juli weer en er zo in verdwaald? Hoe hij dan toch zo ver naar binnen kon geraken blijft onbeantwoord.

49

Waar?

En in welke groeve werd hij nu precies gevonden? Waar hij precies verdwaald is is lastig te achterhalen. Zowel in het krantenartikel als ook

AFBEELDING 6: Overlijdensakte van Michael Daenens uit de Burgerlijke Stand van Oud-Vroenhoven van 31 december 1868, overgenomen van de akte uit Kanne. De aanduiding van de ouderdom werd fout overgenomen, de rest van de gegevens kloppen wel

de ingang gevonden is, (waarschijnlijk geen precieze afstands-aanduiding, maar eerder een indicatie van de afstand) lijkt het niet direct voor de hand te liggen dat hij in Ternaaien-boven verdwaald is. Het lijkt ook niet aannemelijk dat in deze groeve een lijk tweeënhalf jaar onopgemerkt zou zijn gebleven vanwege de omvang van de groeve. De Caestertgroeve is zeker een serieuze kandidaat voor dit verhaal. Het zou zelfs goed mogelijk zijn dat hij via Caestert naar het Zuidelijk gangenstelsel gelopen is, dat was toen nog mogelijk. Dat zou ook goed kunnen verklaren waarom er geen opschrift van hem aangetroffen is (als het er al heeft gestaan is het mogelijk door de cementfabricage verloren gegaan).

in het stuk van Habets wordt melding gemaakt van Caestert als vindplaats van het lijk. Maar betekent dit dan ook dat hij verdwaald is in wat tegenwoordig de Caestertgroeve genoemd wordt? Dit hoeft zeker niet het geval te zijn. De benaming Caestert heeft zeer waarschijnlijk vooral betrekking op het gebied rond het vroegere kasteel Caestert en daarin bevinden zich meerdere gangenstelsels. Hoewel Habets melding maakt van een opschrift is er in geen van de groeven in het gebied Caestert ooit zo'n opschrift aangetroffen. Dat wil niet zeggen dat het er niet gestaan heeft. Het kan uitgeveegd zijn; onder een aardpijp of instorting bedolven zijn geraakt of afgegraven zijn. Gezien de melding dat hij een mijl van

Hoe aannemelijk het ook moge klinken dat hij ergens in het Caestert stelsel of in het Zuidelijk stelsel verdwaald is, zeker is het allerminst. Ook blijft de vraag of de Nederlandse autoriteiten niet alsnog zouden zijn ingelicht indien hij werkelijk in het Zuidelijk stelsel, (dat was dan namelijk op Nederlands grondgebied) of het Nederlands deel van de Caestertgroeve gevonden zou zijn. Toch is het zeer goed mogelijk dat hij via de huidige ingang Caestert naar binnen is gegaan en dan naar het westen, verder Caestert ingelopen is of naar het noorden, het Zuidelijk stelsel in. Overigens bestonden de oostelijke ingangen van het Zuidelijk gangenstelsel toen ook nog allemaal, maar in dat geval kunnen we er redelijk

kerwijs toch vanuit gaan dat de Nederlandse autoriteiten ingeschakeld zouden zijn. Ternaaien-beneden is zeer zeker ook een serieuze kandidaat als achtergrond voor dit verhaal. Deze groeve is groot genoeg voor een lijk om lange tijd onopgemerkt te blijven, daarnaast wordt de groeve ook wel de berg van Collinet genoemd, naar de mogelijke vindplaats van het lijk van Michael Daenen (als het tenminste klopt dat er sprake is van een foutieve naam in het krantenartikel). Ternaaien-beneden of toch Caestert? Het blijft gissen, maar Ternaaien-beneden lijkt toch de meeste kans te maken, al kunnen we de Caestertgroeve en zelfs het Zuidelijk stelsel niet geheel uitsluiten. Vragen te over dus voor een vervolg onderzoek.

Het einde

Hoe komt iemand als Michael nu eigenlijk aan zijn einde? En hoe snel gaat zo iets? Het blijkt niet eenvoudig daar een antwoord op te geven. Het is namelijk afhankelijk van allerlei factoren, zoals de lichamelijke gesteldheid van de persoon, zijn ouderdom, de hoeveelheid kleren die hij aan had, etc. Overlijden ten gevolge van honger is echter vrijwel uit te sluiten. Een hartinfarct is een mogelijkheid, maar niet direct waarschijnlijk. Uitdroging zal ook niet direct de oorzaak zijn van zijn overlijden, al zal het in combinatie met onderkoeling uiteindelijk zeer waarschijnlijk wel tot de dood hebben gevoerd. Onderkoeling of hypothermie lijkt toch de meest voor de hand liggende doodsoorzaak. Hypothermie treedt op wanneer de kerntemperatuur van het lichaam (de temperatuur in de romp) zakt onder de 35°C. Bij een kerntemperatuur tussen 35°C en 32°C (de responsive fase) is er sprake van lichte onderkoeling. De persoon is nog alert en heeft een goede oriëntatie, hij klaagt ook over de kou. Het lichaam zal in deze fase gaan rillen om warmte op te wekken. Ook de stofwisseling, hartslag, bloeddruk en ademhaling zijn verhoogd ten einde warmte te genereren.

Geleidelijk aan zal de persoon echter vermoeid raken, hij krijgt o.a. last van verwardheid, hallucinaties en agressiviteit. Wanneer de kerntemperatuur uitkomt tussen 32°C en 30°C (de vertragingfase) dan zal de persoon afwezig raken. Hij wordt apatische en gedesorïenteerd. Ook zal hij vaak last hebben van hallucinaties. Zijn waarnemingsvermogen en het rillen nemen af. Gelijkdelijk aan reageert hij nergens meer op. Onder de 30°C (de poikolotherme fase) treedt een comatueuze fase op, die uiteindelijk leidt tot de dood. Hoewel het een redelijk vredige dood blijkt te zijn, is het zeker geen plotse dood. Onderkoeling door koude lucht gaat ook een heel stuk langzamer dan onderkoeling door koud water. Het is daardoor zeer goed mogelijk dat Michael nog zelfs enkele dagen tot misschien zelfs wel een week of langer in leven is geweest. Al lijkt het aannemelijk dat, gezien het jaargetijde waarin hij verdwaald is, waardoor hij niet al te veel (dikke) kleren aan gehad zal hebben, het onderkoelingsproces zeker versneld is. Ook zijn ouderdom, de mogelijke lichamelijke uitputting na de tocht naar Caestert en de tocht door de groeve en zijn geestelijke gesteldheid zullen de hypothermie zeker versneld hebben.

Uit de recente geschiedenis weten we echter over een verdwijning in een andere groeve dan de Sint Pietersberg. Op 6 augustus 1993 verdwenen namelijk twee jongens van 16 en 17 jaar van het internaat Sint Joseph in Cadier en Keer, om pas twintig dagen later gevonden te worden in de Keerderberggroeve. Helaas voor hen kwam hulp te laat, veel te laat, want volgens de patholoog-anatoom die bij de zaak betrokken was waren de twee al binnen 45 uur dood. Hoe gruwelijk ook, dit gegeven geeft ons ook enig inzicht in het mogelijke overlijdenstijdstip van Michael Daenen. Michael was een heel stuk ouder dan deze twee jongens en geestelijk niet in goede conditie. Dit zal zijn overlijden waarschijnlijk bespoedigd hebben.

Uit de historische gegevens van het KNMI voor het meetstation Maastricht

blijkt dat de gemiddelde temperatuur op 6 augustus 1993 15,5°C was, met een minimum van 10,8°C en een maximum van 20,6°C. Er viel geen neerslag die dag en de wind was westelijk. Op 29 juli 1865, de dag van Michael's verdwijning, was de minimum temperatuur 11,5°C en de maximum temperatuur 25°C. De temperatuur om 14.00 uur was 23,7°C, er stond een zuidwestenwind en er viel ook die dag geen neerslag. De weertypes op beide dagen komen redelijk met elkaar overeen, ook al was het ten tijde van Michael's verdwijning iets warmer. Michael zal vermoedelijk wel meer dan enkel een overhemd en een pantalon aan hebben gehad (zeker gezien de tijd waarin zijn verdwijning zich afspeelt, toen men toch gemiddeld meer kleren aan had dan tegenwoordig), wat het onderkoelingproces dan weer vertraagd heeft. Toch lijkt het aannemelijk dat ook Michael geen week meer in leven is geweest, maar eerder nog enkele dagen. Enkele dagen alleen in het donker wachtend op het einde, lijkt dus het meest waarschijnlijke scenario, al met al voorwaar geen benijdenswaardig einde.

Ten slotte

De gehele geschiedenis met Michael heeft zijn nazaten er echter niet van weerhouden de Sint Pietersberg te betreden. In Grotten Zonneberg komen we een opschrift tegen dat zeer waarschijnlijk afkomstig is van Everardus Daenen, één van de zoons van Michael. Hier vinden we een opschrift uit 1876 van E. Daenen in de buurt van één van de WOII kapellen. Een kleinzoon van Michael heeft in de Tweede Wereldoorlog met zijn vrouw geschuild in grotten Zonneberg. Ook heeft een achterkleinzoon van Michael nog sporadisch blokken gebroken in de Wildeberg (Zonnebergstelsel) en heeft hij er in de Tweede Wereldoorlog met zijn gezin geschuild in een zelf ingerichte ruimte. Ook heden ten dage lopen er

nog steeds nazaten van Michael in de grotten van Caestert rond, al is het maar om dit verhaal te kunnen schrijven en om antwoorden te kunnen vinden op de vele vragen die nog rond zijn dood hangen.

Met dank aan alle mensen die mij op verschillende onderdelen van extra informatie hebben voorzien.

Literatuurlijst

Bory de Saint Vincent.- 1821 : *Voyage souterrain ou description du plateau de Saint-Pierre de Maestricht et de ses vastes cryptes.* Parijs.

Vertaling door Brouner, F.H.- 1995: *Onderaardse reis of beschrijving van het plateau van Sint-Pieter bij Maastricht en zijn uitgestrekte onderaardse gangen.* Maastricht.

Bruijn de, Fred.- 1903: *De temperatuur van de onderaardse gangen in den Sint Pietersberg en andere mergelgroeven bij Maastricht.* In: Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, Amsterdam.

Faujas Saint Fond.- 1799: *Historie Naturelle de la Montage de Saint-Pierre de Maestricht.* Vertaald door Pasteur, J.D.- 1802: *Natuurlijke historie van den St. Pietersberg bij Maastricht.* Amsterdam.

Habets, Jos.- 1975: *Cronijkje van het Hertogdom Limburg sedert MDCCCXXX.* In: De Maasgouw, 94, nummer 6.

Schaik van, Ir. D.C. e.a.- 1983: *De Sint Pietersberg.* Thorn.

Internetpagina's geraadpleegd 7 februari 2009:

www.ggd.nl/ggdnl/uploaddb/downl object.asp?atoom=40196&VolgNr=424

www.knmi.nl/klimatologie/daggegevens/antieke_wrn/index.html

www.limburger.nl/article/20080826/TOENNENU/615956102/1068

www.marres.nl

www.watwaswaar.nl

Colofon

SAMENSTELLING EN REDACTIE

Ton Breuls
Joep Orbons

BASISONTWERP

Jos Bruystens, grafisch ontwerper, Maastricht

LAY-OUT & OPMAAK

Van de Manakker, grafische communicatie, Maastricht

DRUK

SHD Grafimedia, Swalmen

REDACTIEADRES

Bovenstraat 28
3770 Kanne/Riemst
België
Tel./Fax: (0032) - (0)12 45 40 59
E-mail: tbreuls@skynet.be

For summaries in English, please contact the editor at

Editor SOK Mededelingen
Bovenstraat 28
3770 Kanne/Riemst
Belgium
Tel./Fax: (0032) - (0)12 45 40 59
E-mail: tbreuls@skynet.be
De Studiegroep Onderaardse Kalksteengroeven is
geassocieerd met Subterranea Britannica (UK).

Er wordt naar gestreefd SOK Mededelingen minimaal 2x per jaar uit te geven.

Prijs van deze uitgave:

VOOR ABONNEES

€ 7,50 inclusief verzendkosten
voor Nederland door overmaking via bijgevoegde betalingsbrief
voor België door overmaking op rekeningnummer 000 - 150 7143 - 54
t.n.v. Natuurhistorisch Genootschap in Limburg
Godsweerderstraat 2, NL 6041 GH Roermond

LOSSE VERKOOP

€ 7,50 tegen contante betaling op het redactieadres.
De SOK Mededelingen zijn te bestellen door € 9,00 (inclusief verzendkosten)
over te maken op girorekening 429851 (buitenlandse betalingen: BIC PSTBNL21
en IBAN NL 80 PSTB 0000 429851) ten name van het Publicatiebureau Natuurhis-
torisch Genootschap te Melick (publicatiebureau@nhgl.nl).
Vermeld bij omschrijving de gewenste publicatie en daarnaast uw adres, post-
code en woonplaats.

Copyright auteursrechten voorbehouden, overname slechts
toegestaan na voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 1382-2608

Provincie

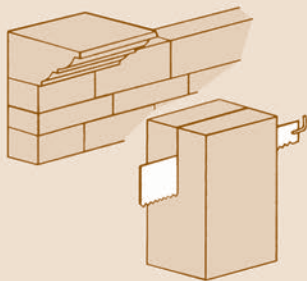

Limburg

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door:

Mergelbouwsteen *P. Kleijnen*

Bergstraat 31
6301 AB Sibbe
Valkenburg a.d. Geul
Telefoon 043-6014460